

**КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
ФАКУЛЬТЕТ ПРАВА ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

Кафедра міжнародного права,
європейської та євроатлантичної інтеграції
Спеціальність 293 «Міжнародне право»
Освітня програма 293.00.01 «Міжнародне право»

БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА

на тему:

**«УКРАЇНА В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНОГО ЗАХИСТУ ПРАВ
ЛЮДИНИ: ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ
В УМОВАХ ВІЙНИ»**

Студентки 4 курсу
денної форми навчання
Порунової Богдани Іванівни

Науковий керівник:
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
доцент кафедри міжнародного
права, європейської та
євроатлантичної інтеграції
Ворошилова Інна Валеріївна

Київ – 2026

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК АБРЕВІАТУР ТА УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ	8
1.1. Поняття та сутність міжнародного захисту прав людини.....	8
1.2. Принципи міжнародного захисту прав людини	14
1.3. Особливості захисту прав цивільного населення в умовах збройного конфлікту	20
РОЗДІЛ 2. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ У ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ	25
2.1. Універсальні міжнародно-правові акти у сфері охорони і захисту прав людини.....	25
2.2. Міжнародно-правові акти у сфері захисту цивільного населення під час війни.....	29
2.3. Регіональні механізми захисту прав людини та зарубіжна правозахисна практика.....	33
РОЗДІЛ 3. УКРАЇНА В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВІЙНИ	39
3.1. Міжнародно-правові зобов'язання України у сфері захисту прав людини.....	39
3.2. Порухення прав цивільного населення в Україні в умовах збройної агресії з боку РФ.....	44
3.3. Механізми міжнародного та національного захисту прав цивільного населення в Україні в умовах війни.....	52
ВИСНОВКИ	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	67

ПЕРЕЛІК АБРЕВІАТУР ТА УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЄКПЛ – Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод

ЄС – Європейський Союз

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

МГП – Міжнародне гуманітарне право

МКС – Міжнародний кримінальний суд

МС ООН – Міжнародний суд Організації Об'єднаних Націй

ООН – Організація Об'єднаних Націй

РБ ООН – Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй

ст. – стаття

ІСПА – Міжнародний центр з переслідування за злочин агресії проти України
(*International Centre for the Prosecution of the Crime of Aggression against Ukraine*)

ЛІТ/Спільна слідча група – *Joint Investigation Team*/Спільна слідча група щодо основних міжнародних злочинів, вчинених в Україні

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що в сучасних умовах розвитку міжнародного права та правової системи України питання захисту прав людини під час війни набуває особливої ваги. Повномасштабна агресія Російської Федерації проти України спричинила системні та масові порушення прав цивільного населення, включаючи посягання на життя, безпеку, свободу, житло, доступ до медичної та гуманітарної допомоги, а також заборону катувань і насильницьких переміщень. У таких умовах міжнародний захист прав людини виступає не лише теоретичною конструкцією, а практичним механізмом фіксації порушень, їх правової кваліфікації та забезпечення відповідальності винних осіб, спираючись на норми міжнародного права прав людини, гуманітарного права та регіональні інструменти, зокрема систему Європейської конвенції.

Додатково актуальність посилюється тим, що сучасна війна характеризується високим рівнем загроз саме для цивільного населення. За даними ООН, у 2025 році кількість цивільних жертв суттєво зросла порівняно з попередніми роками, а лише за один місяць 2026 року зафіксовано сотні загиблих і поранених. Окрему небезпеку становлять міни та вибухонебезпечні залишки війни, які продовжують спричиняти втрати навіть поза активною фазою бойових дій. Водночас розвиток міжнародних механізмів реагування, зокрема практика ЄСПЛ, заходи Міжнародного суду ООН та набуття Україною статусу учасника Римського статуту МКС, підсилює значення цієї проблематики. Сукупність зазначених чинників свідчить про наукову та практичну необхідність дослідження правового забезпечення захисту цивільного населення в умовах війни.

Проблематика міжнародного захисту прав людини, співвідношення міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права, а також захисту цивільного населення під час збройних конфліктів залишається предметом наукової уваги українських і зарубіжних науковців. Серед

українських дослідників суттєвий внесок у розробку цієї проблематики зробили, зокрема, М. Буроменський, О. Сенаторова, Т. Сироїд, Л. Фоміна, І. Шуміло та інші фахівці з міжнародного права і прав людини. Серед зарубіжних вчених істотне значення мають дослідження Ендрю Клепема, Марко Сассолі, Теодора Мерона, Діни Шелтон, Жан-Марі Енкерца та інших, які аналізують межі застосування прав людини під час війни, роль міжнародного гуманітарного права, захист цивільних осіб і механізми міжнародної відповідальності. Разом з тим, аналіз наукових праць дає підстави стверджувати, що тема місця й ролі України в системі міжнародного захисту прав людини (передусім крізь призму забезпечення прав цивільного населення в умовах повномасштабної війни) потребує подальшого комплексного дослідження.

Метою дослідження є комплексний аналіз та теоретичне обґрунтування місця і ролі України в системі міжнародного захисту прав людини, а також розкриття особливостей міжнародно-правового забезпечення прав цивільного населення в умовах війни.

Для реалізації поставленої мети визначено такі дослідницькі **завдання**:

1. визначити поняття та сутність міжнародного захисту прав людини і розкрити принципи міжнародного захисту прав людини;
2. з'ясувати особливості захисту прав цивільного населення в умовах збройного конфлікту та проаналізувати універсальні міжнародні документи з прав людини;
3. охарактеризувати міжнародно-правові норми захисту цивільного населення під час війни і дослідити регіональні механізми захисту прав людини та зарубіжну практику їх застосування;
4. проаналізувати основні форми порушення прав цивільного населення в Україні в умовах збройної агресії і охарактеризувати міжнародні та національні механізми захисту прав цивільного населення в Україні;

5. сформулювати узагальнення й практичні рекомендації щодо вдосконалення правового забезпечення захисту цивільного населення в Україні в контексті міжнародних стандартів;

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у сфері міжнародного та національного захисту прав людини в умовах війни.

Предметом дослідження є норми міжнародного права прав людини, міжнародного гуманітарного права, національного законодавства України, а також практика міжнародних і національних інституцій щодо забезпечення прав цивільного населення в умовах збройного конфлікту.

Методологія дослідження. Для досягнення мети й розв'язання поставлених завдань використано комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів. Діалектичний метод застосовано для розкриття міжнародного захисту прав людини як динамічного правового явища. Формально-юридичний метод використано під час аналізу міжнародних договорів, рішень міжнародних судових установ і національних нормативно-правових актів. Системно-структурний метод дав змогу розглянути міжнародний захист прав людини як цілісну систему універсальних, регіональних і спеціальних механізмів. Порівняльно-правовий метод використано для зіставлення міжнародних і національних підходів до захисту цивільного населення та аналізу зарубіжної практики. Історико-правовий метод застосовано для висвітлення становлення міжнародно-правових стандартів у цій сфері. Метод узагальнення та аналізу практики дав змогу дослідити рішення ЄСПЛ, матеріали ООН, Міжнародного суду ООН, Міжнародного кримінального суду та національних органів влади України.

Наукова новизна роботи полягає в комплексному аналізі України як суб'єкта системи міжнародного захисту прав людини в умовах збройного конфлікту крізь призму забезпечення прав цивільного населення. У роботі систематизовано міжнародно-правові стандарти захисту цивільного населення в умовах збройного конфлікту, досліджено співвідношення міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права в умовах збройного

конфлікту, розкрито особливості реалізації міжнародно-правових зобов'язань України в умовах воєнного стану та узагальнено сучасну практику міжнародних судових органів у цій сфері.

Теоретичне значення роботи полягає в поглибленні наукових знань про міжнародно-правову природу захисту прав людини під час війни, місце цивільного населення як особливо вразливої категорії осіб у цій системі та взаємодію універсальних, регіональних і національних механізмів забезпечення прав людини. Положення роботи можуть бути використані в подальших дослідженнях із міжнародного права, міжнародного права прав людини, міжнародного гуманітарного та конституційного права.

Практичне значення роботи полягає в тому, що її результати можуть бути частково використані, зокрема, у роботі правозахисних інституцій, громадських організацій, адвокатів, науковців і викладачів юридичних дисциплін. Узагальнення міжнародних стандартів і механізмів захисту прав цивільного населення можуть бути корисними для вдосконалення національного законодавства, підготовки аналітичних матеріалів, формування правових позицій у міжнародних провадженнях і в навчальному процесі під час викладання відповідних правничих курсів.

Структура роботи. Бакалаврська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (73 найменування). Загальний обсяг роботи становить 77 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

1.1. Поняття та сутність міжнародного захисту прав людини

Міжнародний захист прав людини в сучасному праворозумінні є окремим і цілісним інститутом міжнародного права, який сформувався у відповідь світового співтовариства на трагічний досвід масових порушень прав і свобод людини у першій половині XX століття, насамперед у період Другої світової війни. Саме усвідомлення того, що держава не завжди є гарантом безпеки особи, а в окремих випадках сама може стати джерелом системного насильства, дискримінації та репресій, спричинило потребу винесення проблеми прав людини за межі виключно внутрішньої компетенції держав. Відповідно, питання дотримання основоположних прав і свобод стало розглядатися як предмет законного міжнародного інтересу. Нормативне підґрунтя цього процесу сформував Статут ООН 1945 року, зокрема його ст. 1, 55 і 56, у яких було закріплено орієнтацію міжнародного співтовариства на сприяння загальній повазі до прав людини та основоположних свобод без будь-якої дискримінації. Від цього моменту права людини перестали сприйматися лише як складова внутрішньодержавного конституційного регулювання і набули нового виміру як об'єкт міжнародно-правового захисту. Це означало, що держави взяли на себе зобов'язання не лише проголошувати відповідні права у своєму національному праві, а й дотримуватися міжнародних стандартів у ставленні до людини. У науковій доктрині цілком обґрунтовано наголошується, що міжнародний захист прав людини є не просто сукупністю декларативних положень, а розгалуженою правовою системою, у якій діють норми, принципи, інституції, процедури контролю та механізми міжнародного реагування на порушення [4, с. 112].

Подальша еволюція інституту міжнародного захисту прав людини безпосередньо пов'язана з ухваленням Загальної декларації прав людини 1948 року, яка стала відправною точкою формування універсальної моделі правового статусу особи у міжнародному праві. Її значення виходить далеко за межі простого проголошення основоположних прав і свобод, оскільки саме вона заклала концептуальні засади сучасного праворозуміння, утвердивши ідеї невід'ємності людської гідності, рівності, свободи, недискримінації та права на ефективний засіб юридичного захисту як універсальні орієнтири для держав. Хоча Декларація формально не має обов'язкової юридичної сили як міжнародний договір, вона набула значення фундаментального джерела «м'якого права», положення якого поступово трансформувалися у загальновизнані принципи та норми, що вплинули на подальший розвиток міжнародної правової системи. Саме на її ідейній та методологічній основі було сформовано договірний каркас універсального захисту прав людини, зокрема, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року, які, набувши чинності у 1976 році, надали цій сфері чітко визначеного юридично обов'язкового характеру. У результаті цього відбувся принциповий зсув у міжнародно-правовій парадигмі: права людини перестали розглядатися виключно як внутрішня справа держави, а сама держава втратила монополію на визначення їх змісту та меж. Натомість її діяльність стала предметом міжнародного контролю та оцінки відповідно до універсальних стандартів. Таким чином, сутність міжнародного захисту прав людини полягає у виведенні прав і свобод особи за межі національної юрисдикції та підпорядкуванні поведінки держави загальним критеріям законності, гуманності та справедливості, що забезпечує їх реальну, а не декларативну гарантію [42, с. 39].

З точки зору доктрини міжнародного права міжнародний захист прав людини слід визначати як складну систему міжнародно-правових норм, принципів, гарантій, інституцій та процедур, спрямовану на визнання,

забезпечення, охорону, відновлення і міжнародно-правове реагування у випадках порушення прав і свобод людини. Таке визначення дає змогу охопити як змістовний, так і функціональний бік цього явища. Матеріальний елемент міжнародного захисту прав людини охоплює сукупність закріплених у міжнародних актах прав, свобод, юридичних гарантій і заборон, що визначають мінімально допустимий стандарт ставлення держави до людини. Йдеться про право на життя, свободу, особисту недоторканність, справедливий суд, свободу вираження поглядів, свободу совісті, заборону катувань, рабства, дискримінації та інші фундаментальні правові можливості особи. Разом з тим інституційно-процедурний елемент охоплює систему органів та механізмів, покликаних здійснювати нагляд за дотриманням цих стандартів, фіксувати порушення, надавати оцінку діям держав та вимагати від них виконання міжнародних зобов'язань. Йдеться про договірні органи ООН, спеціальні процедури, регіональні судові інституції, механізми моніторингу, індивідуальні та міждержавні процедури звернення. Тому міжнародний захист прав людини не можна зводити лише до формального проголошення каталогу прав. Його реальна сутність полягає у створенні такого правового середовища, в якому існує можливість перевірки поведінки держави, встановлення факту порушення, покладання на неї обов'язку припинити неправомірні дії та забезпечити відновлення порушеного права або належну компенсацію [31, с. 48].

Однією з ключових ознак сучасного міжнародного захисту прав людини є зміна правового становища індивіда в міжнародному праві. Якщо класична модель міжнародного права тривалий час виходила з того, що його повноцінними суб'єктами є виключно держави, а особа виступає лише опосередкованим об'єктом міжнародного регулювання, то сучасне право прав людини істотно змінило цю конструкцію. Людина поступово набула ознак самостійного носія міжнародно визнаних прав, а в окремих випадках отримала й можливість безпосередньо ініціювати міжнародні процедури захисту. Це стало однією з найбільш суттєвих новел сучасного міжнародного

правопорядку. Особливо наочно така трансформація проявилася в межах європейської системи захисту прав людини. Зокрема, ст.34 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року передбачає право особи подавати індивідуальну заяву до Європейського суду з прав людини. Це означає, що особа може вступати у прямий процесуальний зв'язок із міжнародною судовою інституцією без посередництва власної держави. Такий підхід докорінно відрізняється від традиційної моделі дипломатичного захисту, за якої лише держава могла порушувати питання про відповідальність іншої держави. Відтак міжнародний захист прав людини сьогодні функціонує не тільки через міждержавні механізми, а й через безпосередню участь самої людини в процесі міжнародного правового захисту, що свідчить про гуманізацію міжнародного права та зміщення його акцентів у бік пріоритету особистості [38, с. 169].

Важливою складовою сутності системи міжнародного захисту прав людини є покладення на державу як негативних, так і позитивних зобов'язань. Негативні зобов'язання передбачають, що держава повинна утримуватися від свавільного втручання у сферу гарантованих прав і свобод особи. Іншими словами, держава не має права без законних підстав обмежувати свободу людини, застосовувати насильство, вчиняти катування, допускати свавільне затримання будь-якої людини, незаконно позбавляти її життя чи необґрунтовано обмежувати її свободу вираження поглядів. Проте сучасний міжнародний стандарт не обмежується лише вимогою невтручання. На державу покладаються також позитивні зобов'язання, які полягають у необхідності активно діяти для створення умов реального здійснення прав людини. Такі позитивні зобов'язання охоплюють обов'язок ухвалювати якісне законодавство, створювати й впроваджувати дієві судові та адміністративні механізми, забезпечувати ефективне розслідування порушень прав людини, гарантувати покарання винних у таких порушеннях, забезпечувати відшкодування шкоди, організовувати превентивні заходи та гарантувати доступ до ефективного правового захисту прав людини. У практиці

міжнародних інституцій дедалі чіткіше простежується підхід, відповідно до якого формальне проголошення прав без фактичної можливості ними скористатися не відповідає належному міжнародному стандарту. Саме тому міжнародний механізм захисту прав людини сьогодні охоплює не лише перевірку формальної відповідності внутрішнього законодавства держав світу міжнародним договорам, а й оцінку того, наскільки та чи інша держава спроможна на практиці забезпечувати попередження катувань, вбивств, насильницьких зникнень, дискримінації, безкарності та інших тяжких порушень прав людини [25, с. 283].

Системний характер міжнародного механізму захисту прав людини найбільш виразно проявляється у його багаторівневій організації, що поєднує універсальний та регіональний виміри функціонування в єдину узгоджену правову конструкцію. На універсальному рівні визначальну роль відіграє система Організації Об'єднаних Націй, до якої належать Рада ООН з прав людини, договірні органи (комітети), Управління Верховного комісара ООН з прав людини, а також інститут спеціальних доповідачів, незалежних експертів і робочих груп. Саме ці механізми забезпечують формування загальнообов'язкових стандартів у сфері охорони і захисту прав людини, забезпечують здійснення постійного моніторингу ситуації як у тематичному, так і в країновому розрізі, аналізують виконання державами своїх міжнародних зобов'язань і виробляють рекомендації щодо усунення виявлених та потенційних порушень. Водночас регіональний рівень, зокрема європейська система захисту прав людини, характеризується більш високим ступенем інституційної розвиненості та процесуальної ефективності. В основі європейської регіональної системи захисту прав людини – Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Європейський суд з прав людини та інші інструменти Ради Європи, які забезпечують безпосередній судовий контроль за дотриманням прав людини. Саме на цьому рівні універсальні стандарти отримують практичну конкретизацію через судову практику, що формує обов'язкові для держав

правові позиції. При цьому універсальний і регіональний рівні не функціонують ізольовано або конкурентно, а є взаємодоповнюючими: універсальні механізми задають загальну нормативну рамку, тоді як регіональні забезпечують її деталізацію, ефективне застосування та індивідуалізований захист. Така багаторівнева модель робить міжнародну систему захисту прав людини більш стійкою, адаптивною та здатною ефективно функціонувати навіть в умовах глибоких політичних криз і збройних конфліктів [42, с. 5].

Водночас, на нашу думку, принципово важливо підкреслити, що навіть в умовах збройних конфліктів або надзвичайного стану дія механізму міжнародного захисту прав людини не припиняє свого існування, а лише трансформується відповідно до особливостей кризової ситуації. Міжнародне право допускає можливість тимчасового відступу держави від виконання окремих зобов'язань, однак такий відступ має чітко визначені межі та підпорядковується суворим критеріям. Зокрема, ст. 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та ст. 15 Європейської конвенції з прав людини передбачають, що держава може застосовувати дерогаційні заходи лише у випадку існування загрози життю нації, за умови їх офіційного проголошення, відповідності принципу необхідності та пропорційності, а також недопущення дискримінації. Крім того, такі заходи не повинні суперечити іншим міжнародним зобов'язанням держави. Особливе значення має перелік так званих невідступних прав, від яких не допускається жодних відступів навіть у найекстремальніших умовах. До них належать заборона катувань, рабства, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження, а також принцип законності кримінальної відповідальності. Це свідчить про те, що навіть у ситуації війни держава зобов'язана діяти в межах правового порядку і не може довільно обмежувати базові права людини. Більше того, в умовах збройного конфлікту міжнародний механізм захисту прав людини функціонує у тісній взаємодії з нормами і принципами міжнародного гуманітарного права, які виступають спеціальним режимом регулювання поведінки сторін збройного

конфлікту та забезпечення захисту його жертв. Таким чином, війна не скасовує правозахисні стандарти, а, навпаки, підвищує вимоги до їх чіткого, узгодженого та ефективного застосування [40, с. 15].

Для України міжнародний захист прав людини має не лише теоретичне, а й безпосереднє прикладне значення, особливо в умовах триваючої збройної агресії РФ проти нашої держави та масштабних порушень прав цивільного населення. Після 24 лютого 2022 року міжнародні правозахисні та судові механізми стали ключовими інструментами фіксації фактів численних порушень прав цивільного населення, документування міжнародних злочинів, захисту постраждалих у збройному конфлікті осіб і формування доказової бази для притягнення винних до відповідальності. У цьому контексті міжнародний захист прав людини набув для України комплексного значення, поєднуючи правозахисну, доказову, безпекову та зовнішньополітичну функції. Зокрема, відкриття Офісом прокурора Міжнародного кримінального суду 2 березня 2022 року розслідування ситуації в Україні, застосування Міжнародним судом ООН 16 березня 2022 року тимчасових заходів щодо припинення воєнних дій, а також набуття чинності для України Римського статуту з 1 січня 2025 року суттєво посилили міжнародно-правові інструменти реагування на порушення [28, с. 10]. У результаті міжнародний захист прав людини для України виступає не лише складовою загальної системи міжнародного права, а одним із ключових механізмів відновлення справедливості, захисту цивільного населення, юридичного доведення фактів міжнародних злочинів і створення передумов для майбутніх репарацій та притягнення винних до відповідальності.

1.2. Принципи міжнародного захисту прав людини

Сучасна система міжнародного захисту прав людини ґрунтується на тому, що людська гідність є вихідною, базовою та невідчужуваною цінністю, яка належить кожній людині від народження і не залежить від громадянства, соціального статусу, політичної ситуації чи волі держави. Саме з визнання

гідності як найвищої соціально-правової цінності формується вся подальша конструкція прав і свобод особи. У ст. 1 Загальної декларації прав людини 1948 року закріплено, що всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах, а у ст. 2 цієї самої декларації наголошено, що кожна людина має користуватися цими правами без будь-якої дискримінації. Подібний підхід закріплено і в ст. 1 Хартії основних прав Європейського Союзу, де прямо зазначено, що людська гідність є недоторканною, а тому підлягає повазі та захисту. Це означає, що держава не може розглядати людину лише як елемент адміністративної системи, ресурс чи об'єкт владного впливу. Навпаки, міжнародне право вимагає, щоб державна влада, правові інститути, діяльність органів публічного управління та судочинство були організовані таким чином, аби зберігати автономію особи, поважати її честь, свободу та фізичну недоторканність. Таким чином, принцип гідності визначає ціннісну основу всієї міжнародної правозахисної системи і виступає критерієм оцінки законності дій держави [25, с. 284].

Ще одним визначальним принципом системи міжнародного захисту прав людини є універсальність (неподільність, взаємозалежність) і взаємопов'язаність усіх прав людини. Його суть полягає в тому, що права людини не можуть розглядатися ізольовано одне від одного або поділятися на більш і менш значущі залежно від політичної кон'юнктури чи державних пріоритетів. На Всесвітній конференції з прав людини у Відні 1993 року міжнародне співтовариство офіційно підтвердило, що всі права людини є універсальними, взаємопов'язаними і мають однакову цінність для забезпечення гідного існування особи. На практиці це свідчить, що неможливо повноцінно гарантувати, наприклад, право на життя без одночасного забезпечення доступу до медичної допомоги, належних умов проживання, безпеки, правосуддя, освіти та соціального захисту. Порушення одного права нерідко призводить до обмеження низки інших. Особливо виразно це проявляється в умовах війни, коли руйнування житла, медичної інфраструктури, шкіл, систем водопостачання чи правосуддя створює

комплексну кризу прав людини. Саме тому сучасне міжнародне право прав людини розглядає права і свободи не як набір розрізнених норм, а як цілісну систему юридичних гарантій, що функціонує лише за умови їх одночасного і збалансованого забезпечення [2, с. 60].

Одним із фундаментальних принципів міжнародного права прав людини є принцип рівності та недискримінації, який має універсальний і комплексний характер та пронизує всю систему правового регулювання у цій сфері. Його зміст значно ширший за формальне проголошення рівності всіх осіб перед законом, оскільки охоплює обов'язок держави забезпечити відсутність як прямої, так і непрямой дискримінації у правотворчій, правозастосовній та адміністративній діяльності. Це означає, що держава повинна не лише утримуватися від прийняття норм, які прямо встановлюють нерівність, але й активно усувати такі практики чи умови, які фактично призводять до обмеження прав окремих осіб або груп за ознаками статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних переконань, соціального чи національного походження, майнового стану, віку, інвалідності чи іншого статусу.

У міжнародному праві цей принцип має загальний характер і застосовується до всіх без винятку прав і свобод, виступаючи базовим критерієм їх реалізації. Водночас у періоди збройних конфліктів його значення істотно зростає, оскільки саме в умовах нестабільності та руйнування соціальних інститутів найбільш гостро проявляються ризики дискримінації та нерівного доступу до ресурсів, безпеки та правового захисту. У таких ситуаціях особливо вразливими стають окремі категорії населення, зокрема діти, жінки, люди похилого віку, особи з інвалідністю, внутрішньо переміщені особи, біженці, а також цивільні особи, які перебувають у зоні бойових дій або проживають на тимчасово окупованих територіях. Саме тому міжнародна правозахисна система передбачає застосування спеціалізованих інструментів захисту, закріплених у відповідних міжнародних договорах, таких як Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок і Конвенція про права дитини, а також через діяльність спеціальних процедур Організації

Об'єднаних Націй. У підсумку принцип рівності у сучасному міжнародному праві розглядається не як формальна юридична рівнозначність, а як обов'язок держави створювати реальні умови для ефективного і рівного користування правами, що передбачає усунення існуючих бар'єрів і запобігання новим формам дискримінації [23, с. 31].

Помітне місце у міжнародному захисті прав людини займає принцип ефективності засобів правового захисту. Його значення полягає в тому, що наявність формально проголошеного права сама по собі ще не забезпечує його реального здійснення. Для того щоб правозахисний механізм був дієвим, особа повинна мати можливість звернутися до компетентного, незалежного та неупередженого органу, який здатний не лише констатувати факт порушення, а й реально припинити його, забезпечити розслідування, встановити винних і надати потерпілому належне відшкодування. Цей підхід знайшов закріплення у ст. 8 Загальної декларації прав людини та ст. 13 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. У сучасному праворозумінні ефективний засіб захисту охоплює кілька взаємопов'язаних елементів: доступність процедури, незалежність органу розгляду, своєчасність реагування, можливість виконання рішення та практичну здатність усунути наслідки порушення. Якщо держава не створює подібного механізму, права людини залишаються лише деклараціями без реального змісту. Тому міжнародні органи оцінюють не тільки формальне існування правових засобів, а й те, наскільки вони працюють на практиці та чи можуть забезпечити особі справедливий і результативний захист [38, с. 170].

Самостійне місце в системі міжнародного захисту прав людини посідає принцип невідступності від абсолютних прав і заборон. Його сутність полягає в тому, що міжнародне право визнає існування певного кола правових приписів, від яких не допускається жодного відступу навіть за умов війни, надзвичайного стану, внутрішньої політичної кризи або інших виняткових обставин. Насамперед до таких належить заборона катувань, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання.

Стаття 2 Конвенції проти катувань прямо закріплює, що жодні виняткові обставини не можуть бути виправданням для застосування катувань. Такий підхід свідчить про те, що міжнародне право прав людини поєднує гнучкі механізми балансування інтересів із категоричними межами, переступати які держава не має права за жодних умов. Саме ці абсолютні заборони формують морально-правове ядро міжнародного правопорядку. Їх порушення розглядається не як звичайне правопорушення, а як грубе посягання на фундаментальні основи людяності. У зв'язку з цим міжнародне право встановлює для таких діянь особливо суворі наслідки, включаючи міжнародну відповідальність держави та персональну відповідальність винних осіб [25, с. 286].

До базових принципів належить як міжнародного права прав людини, так і міжнародного гуманітарного права є принцип пропорційності. Разом з тим його зміст у межах цих систем має свої особливості. У сфері прав людини пропорційність означає, що будь-яке обмеження права повинно бути встановлене законом, переслідувати легітимну мету, бути необхідним у демократичному суспільстві та не виходити за межі того, що об'єктивно потрібно для досягнення відповідної мети. Іншими словами, держава не може втручатися у права людини надмірно або свавільно. У міжнародному гуманітарному праві цей принцип застосовується насамперед до ведення бойових дій і вимагає співвідносити очікувану військову перевагу з ризиком заподіяння шкоди цивільним особам та цивільним об'єктам. Якщо передбачувані втрати серед мирного населення є надмірними у порівнянні з конкретною і безпосередньою воєнною перевагою, такий напад вважається неправомірним. У сучасних збройних конфліктах, де використовуються високоточна зброя, далекобійні ракети, артилерія, безпілотні системи та авіаційні удари, правильне застосування принципу пропорційності набуває не лише правового, а й практичного, операційного значення. Саме від якості попередньої оцінки співмірності часто залежить, чи буде збережено життя

цивільних осіб і чи не матиме військова операція ознак міжнародного правопорушення [3, с. 20].

Важливим складником міжнародної правозахисної системи є також принцип постійної обережності та належної сумлінності держави. У міжнародному гуманітарному праві він прямо впливає зі ст. 57 Додаткового протоколу I 1977 року до Женевських конвенцій 1949 року, яка зобов'язує сторони конфлікту постійно дбати про збереження мирного населення, перевіряти характер цілей, обирати такі засоби і методи ведення бойових дій, які дозволяють мінімізувати супутню шкоду, а за необхідності скасовувати або відкладати атаку. Однак у ширшому правозахисному контексті цей принцип означає значно більше, ніж лише правила планування військової операції. Він охоплює загальний обов'язок держави діяти превентивно, тобто не чекати настання масових порушень, а завчасно створювати належні нормативні, організаційні та інституційні умови для їх недопущення. Це стосується підготовки військовослужбовців і правоохоронців, впровадження внутрішніх протоколів реагування, забезпечення належного контролю за застосуванням сили, адаптації національного законодавства до міжнародних стандартів та функціонування системи моніторингу. Таким чином, реальний захист прав людини вимагає від держави не пасивного реагування на вже вчинені порушення, а постійної належної обачності, професійної підготовки й сумлінного виконання своїх міжнародних зобов'язань [48, с. 801].

Ще одним системоутворюючим принципом системи міжнародного захисту прав людини є принцип міжнародної співпраці та відповідальності держав за порушення прав людини. Його зміст полягає в тому, що забезпечення прав людини не є виключно внутрішньою справою окремої держави, а становить предмет спільного інтересу всього міжнародного співтовариства. У ст. 55 і 56 Статуту ООН закріплено обов'язок держав діяти як спільно, так і окремо для сприяння загальній повазі та дотриманню прав людини і основоположних свобод. У сучасних умовах цей принцип виявляється у співпраці з міжнародними судовими та квазісудовими органами,

спеціальними процедурами ООН, договірними комітетами, міжнародними слідчими механізмами та гуманітарними інституціями. Одночасно він передбачає, що держава, яка допустила порушення міжнародно визнаних прав людини, зобов'язана припинити протиправну поведінку, провести ефективне розслідування, покарати винних, відновити порушені права та забезпечити належне відшкодування потерпілим особам. У випадках грубих і масових порушень, зокрема, під час збройних конфліктів, цей принцип тісно поєднується з механізмами міжнародної відповідальності держави та індивідуальної кримінальної відповідальності за міжнародні злочини [8, с. 12].

Для України ж він має особливе практичне значення, оскільки пов'язаний із діяльністю Європейського суду з прав людини, органів системи ООН, Міжнародного кримінального суду та інших інституцій, які формують правові підстави для встановлення істини, притягнення винних до відповідальності та подальшого відшкодування завданої шкоди.

1.3. Особливості захисту прав цивільного населення в умовах збройного конфлікту

Захист прав цивільного населення в умовах збройного конфлікту здійснюється в межах спеціального правового режиму, що формується на «стику» міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права, які взаємодіють і доповнюють одне одного. Такий режим передбачає не лише збереження базових прав і свобод особи, а й встановлення додаткових гарантій, зумовлених специфікою воєнних дій. Його вихідною засадою є чітке розмежування між комбатантами та цивільними особами, оскільки саме від цього залежить визначення обсягу правового захисту та допустимих меж застосування сили. Відповідно до ст. 50 Додаткового протоколу I 1977 року до Женевських конвенцій 1949 року, цивільною визнається будь-яка особа, яка не належить до категорії комбатантів, причому у випадку сумніву така особа повинна вважатися цивільною, що підсилює презумпцію захищеності. Стаття 51 цього ж Протоколу встановлює загальну заборону нападів на цивільне

населення як таке та гарантує його захист від небезпек, що виникають унаслідок воєнних дій, включаючи заборону невибіркових атак і дій, які можуть призвести до надмірних втрат серед цивільних. Паралельно ст. 52 зазначеного вище протоколу закріплює принцип недоторканності цивільних об'єктів, визначаючи, що вони не можуть бути об'єктом нападу, якщо не відповідають критеріям військової цілі за своєю природою, призначенням, використанням або місцезнаходженням. У цьому контексті ключове значення мають також принципи розрізнення, пропорційності та обережності, які конкретизують обов'язок сторін конфлікту мінімізувати шкоду для цивільного населення. Отже, специфіка правового захисту цивільних осіб полягає у необхідності точного юридичного відмежування їх від учасників бойових дій і одночасного встановлення суворих обмежень на застосування сили щодо об'єктів і осіб, які не беруть участі у воєнних діях, що забезпечує функціонування гуманітарних стандартів навіть у найбільш екстремальних умовах війни [7, с. 102].

Базовим міжнародним договором у сфері захисту цивільних осіб є IV Женевська конвенція 1949 року про захист мирного населення під час війни. Її ст. 27 вимагає гуманного поводження із захищеними особами та поваги до їхньої честі, сімейних прав, релігійних переконань і звичаїв, а також передбачає спеціальний захист жінок від зґвалтування, примусової проституції та інших форм посягання на честь. Статті 32 і 33 забороняють убивства, катування, тілесні покарання, репресалії щодо цивільних осіб і колективні покарання. Таким чином, навіть у ситуації окупації або бойових дій цивільне населення не втрачає статусу носія прав, а міжнародне гуманітарне право створює спеціальну систему мінімальних гарантій, відступ від яких є неприпустимим [42, с. 8].

Однією з ключових особливостей захисту цивільного населення є дія принципів розрізнення, пропорційності та обережності під час планування й проведення атак. Стаття 48 Додаткового протоколу I 1977 року до Женевських конвенцій 1949 року встановлює базове правило, за яким сторони конфлікту

зобов'язані завжди розрізняти цивільне населення і комбатантів, а також цивільні об'єкти і військові цілі, спрямовуючи свої дії лише проти останніх. Стаття 51 забороняє невибіркові напади, а ст. 57 вимагає постійної турботи про збереження мирного населення та зобов'язує відмовитися від атаки, якщо очікувана побічна шкода буде надмірною. Саме тому юридична оцінка ударів по містах, енергетичній інфраструктурі, лікарнях, школах, транспортних вузлах або житловій забудові повинна здійснюватися крізь призму конкретних критеріїв розрізнення, військової необхідності й пропорційності [3, с. 20].

Спеціальний правовий режим існує щодо окупованих територій, де цивільне населення потребує захисту не тільки від наслідків бойових дій, а й від примусового переміщення, депортації, зміни особистого статусу та руйнування соціального середовища. Стаття 49 IV Женевської конвенції забороняє індивідуальні або масові насильницькі переміщення і депортацію захищених осіб з окупованої території, а ст. 147 відносить незаконну депортацію, незаконне переміщення, незаконне ув'язнення, катування і нелюдське поводження до числа тяжких порушень Конвенції. У сучасному міжнародному праві такі дії можуть також кваліфікуватися як воєнні злочини та, за певних умов, як злочини проти людяності, зокрема коли вони мають широкомасштабний або систематичний характер [17, с. 22].

Захист мирного населення в умовах збройного конфлікту безпосередньо пов'язаний із гарантіями від катувань, насильницьких зникнень, свавільного затримання та інших форм позасудового насильства. В умовах збройного конфлікту одночасно діють норми міжнародного гуманітарного права, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Конвенції проти катувань та ЄКПЛ. Особливість полягає в тому, що навіть якщо особа перебуває на окупованій території, утримується в місцях несвободи або позбавлена зв'язку із зовнішнім світом, вона не втрачає базових гарантій від жорстокого поводження. Для держави та окупаційної влади це свідчить абсолютну заборону катувань, обов'язок належного поводження із

затриманими, забезпечення мінімальних умов утримання та проведення ефективного розслідування у випадку повідомлень про насильство [28, с. 9].

Ще однією характерною рисою міжнародного гуманітарного права є те, що порушення прав цивільного населення в умовах війни дедалі частіше оцінюються не лише як гуманітарно-правові порушення, а й крізь призму права на життя та процесуального обов'язку держави провести ефективно розслідування. Практика ЄСПЛ, зокрема, у справі *Isayeva v. Russia* від 24 лютого 2005 року, засвідчила, що застосування невивіркованої сили в населених пунктах і відсутність належного розслідування загибелі цивільних осіб становлять порушення ст. 2 IV Женевської конвенції 1949 року. Це має принципове значення для сучасних конфліктів, оскільки переводить питання воєнної необхідності з площини політичних виправдань у площину судового контролю за законністю застосування сили, якістю планування операцій, перевіркою цілей та належністю післяопераційного розслідування [39, с. 143].

В умовах збройного конфлікту міжнародне право також визнає підвищену вразливість окремих категорій мирного населення, насамперед дітей, жінок, літніх осіб, осіб з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб і цивільних осіб у медичних або соціальних установах. У цьому контексті захист має не лише загальний, а й спеціальний характер. Наприклад, порушення права дитини під час війни проявляється не тільки в загрозі її життю чи здоров'ю, а й у депортації, примусовій зміні ідентичності, перериванні освіти, втраті сімейного оточення, ризику інституціоналізації та психотравматизації. Відтак сучасний міжнародний захист мирного населення дедалі більше орієнтується на диференційований підхід, який враховує специфіку наслідків війни для конкретних груп населення, а не лише формальний універсальний статус «цивільної особи» [23, с. 34].

Сучасна ситуація щодо захисту прав цивільного населення в Україні (з 24 лютого 2022 року) підтверджує, що ця сфера потребує одночасного застосування норм міжнародного гуманітарного права, міжнародного права прав людини, міжнародного кримінального права та національних механізмів

фіксації й відновлення порушених прав. За даними ООН, у 2025 році кількість жертв серед цивільних осіб в Україні зросла на 31 % порівняно з 2024 роком, а в лютому 2026 року було зафіксовано щонайменше 188 загиблих і 757 поранених цивільних осіб [68]. Незалежна міжнародна комісія ООН з розслідування щодо України у березні 2026 року дійшла висновку про наявність злочинів проти людяності у формі депортації, насильницького переміщення дітей та їх насильницького зникнення [2, с. 13].

Все зазначене вище свідчить про те, що одна з головних особливостей захисту прав цивільного населення в умовах збройного конфлікту сьогодні полягає не лише в гуманітарному реагуванні, а й у переході до системної міжнародно-правової кваліфікації, документування і притягнення до відповідальності.

РОЗДІЛ 2.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ У ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ

2.1. Універсальні міжнародно-правові акти у сфері охорони і захисту прав людини

Основи універсального міжнародно-правового регулювання прав людини було сформовано після завершення Другої світової війни, коли міжнародне співтовариство відмовилося від підходу, за яким статус особи вважався виключно внутрішньою справою держави. Статут Організації Об'єднаних Націй 1945 року у ст. 1, 55 і 56 закріпив обов'язок держав сприяти загальній повазі та дотриманню прав людини й основоположних свобод, а Загальна декларація прав людини 1948 року стала першим універсальним актом, який системно кодифікував базовий каталог прав людини. Саме Декларація сформулювала універсальні стандарти людської гідності, рівності, свободи, особистої недоторканності, заборони дискримінації, свободи думки, совісті, релігії, права на справедливий суд, соціальний захист, освіту й належний життєвий рівень. Хоча Декларація не була міжнародним договором у формально-юридичному розумінні, її норми стали основою подальшої договірної кодифікації та значною мірою набули характеру загальновизнаних міжнародних стандартів, які сьогодні застосовуються при тлумаченні як універсальних, так і регіональних правозахисних актів [36, с. 47].

Наступним етапом становлення універсальної договірної системи став прийнятий 16 грудня 1966 року Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, який – разом із Факультативним протоколом до нього – перетворив основні громадянські та політичні свободи на юридично зобов'язальні норми для його держав-учасниць. Особливість цього Пакту полягає в тому, що він не лише фіксує права на життя, свободу, особисту недоторканність, справедливий суд, свободу вираження поглядів, мирні

зібрання та участь в управлінні державою, а й встановлює правові межі відступу від зобов'язань у разі надзвичайної ситуації. Стаття 4 Пакту дозволяє державам відступати від окремих обов'язків лише в умовах офіційно проголошеної надзвичайної ситуації, що загрожує життю нації, за умови суворої необхідності, недискримінаційності та несуперечності іншим нормам міжнародного права. Комітет ООН з прав людини у Зауваженні загального порядку № 29 від 2001 року наголосив, що навіть у таких обставинах існує коло невідступних прав, зокрема заборона катувань, рабства, покарання без закону та свавільного позбавлення життя [25, с. 284].

Універсальний характер має також Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 року, яка сформувала один із найжорсткіших міжнародних стандартів у сфері абсолютних заборон. Її ст. 2 прямо передбачає, що жодні виняткові обставини, включаючи війну, загрозу війни, політичну нестабільність або інший надзвичайний стан, не можуть виправдовувати катування. Особливу вагу має те, що Конвенція створила не лише матеріальну заборону, а й складну систему державних обов'язків: криміналізацію катувань, забезпечення ефективного розслідування, юрисдикцію щодо осіб, підозрюваних у катуваннях, недопустимість повернення особи туди, де їй загрожують катування, а також обов'язкове навчання військового, правоохоронного і медичного персоналу. Додатковий превентивний вимір сформував Факультативний протокол 2002 року, який передбачив створення підкомітету з попередження катувань і національних превентивних механізмів для регулярного відвідування місць несвободи [27, с. 133].

Самостійне місце в універсальному регулюванні посідає Конвенція про права дитини 1989 року, яка змінила підхід до дитини як до об'єкта опіки і закріпила її як самостійного носія прав. Конвенція встановила комплексний стандарт захисту життя, здоров'я, освіти, сімейного середовища, недискримінації та найкращих інтересів дитини, а подальші факультативні протоколи розширили цей захист щодо участі дітей у збройних конфліктах,

торгівлі дітьми та процедур індивідуальних повідомлень. Для теми захисту цивільного населення істотне значення має Факультативний протокол 2000 року щодо участі дітей у збройних конфліктах, який підвищив стандарти захисту від вербування й безпосередньої участі у воєнних діях. У сучасному праві це свідчить про те, що міжнародно-правовий захист дітей під час війни включає не лише заборону вбивств і поранень, а й гарантії проти депортації, примусової зміни ідентичності, розлучення з родиною, сексуального насильства та перешкоджання доступу до освіти [23, с. 31].

Універсальна система договорів розвивалася і через укладення спеціалізованих конвенцій, спрямованих на захист окремих груп і подолання структурних форм дискримінації. До них належать Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 року, Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 року та Конвенція про права осіб з інвалідністю 2006 року [12, с. 130]. Значення цих документів полягає в тому, що вони не лише конкретизують загальні стандарти рівності, а й встановлюють позитивні обов'язки держав щодо усунення фактичної нерівності. У період війни цей вимір стає особливо відчутним, оскільки передусім жінки, діти, люди похилого віку, особи з інвалідністю, внутрішньо переміщені особи та інші вразливі категорії осіб несуть непропорційно високі втрати. Відтак сучасне міжнародне право дедалі чіткіше виходить із необхідності інтерсекційного підходу до захисту, коли загальні стандарти прав людини поєднуються зі спеціальними гарантіями для груп, які перебувають у підвищеному ризику [40, с. 16].

Універсальні міжнародні документи з прав людини були б недостатньо ефективними без створення інституційної системи контролю за їх виконанням. Саме тому сучасне міжнародне правове регулювання включає не тільки договори, а й договірні органи, спеціальні процедури Ради ООН з прав людини та механізм Універсального періодичного огляду. Договірні органи, такі як Комітет з прав людини, Комітет проти катувань, Комітет з прав дитини, Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок та інші, розглядають державні

доповіді, формують зауваження загального порядку, а за наявності факультативних процедур – розглядають індивідуальні повідомлення. Універсальний періодичний огляд охоплює всі 193 держави – члени ООН у циклі 4,5 року та формує механізм рівноправного міждержавного контролю. Спеціальні процедури, кількість яких станом на листопад 2025 року становила 60 мандатів, забезпечують оперативне реагування на тематичні та країнові порушення [4, с. 112].

Для України ж значення універсальних міжнародних документів з прав людини особливо посилилося після початку повномасштабної агресії 24 лютого 2022 року, коли численні порушення прав цивільного населення набули системного характеру. Саме універсальні договори й механізми стали основою для правової кваліфікації довільних убивств, катувань, насильницьких зникнень, незаконних затримань, депортації дітей, руйнування житла та інших порушень. Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні, що працює з 2014 року на запрошення української держави, а також Незалежна міжнародна комісія ООН з розслідування щодо України використовують передусім універсальні стандарти як базу для оцінки дій сторін конфлікту. У березні 2026 року Комісія ООН дійшла висновку про наявність злочинів проти людяності у формі депортації, насильницького переміщення та насильницького зникнення українських дітей, що підтверджує не декларативний, а прикладний і доказовий характер універсальної системи прав людини [28, с. 11].

Тож формування універсального врегулювання прав людини в умовах збройної агресії базується на змістовному аналізі та практиці спеціалізованих конвенцій, які передусім дозволяють глибше зрозуміти свободи та захист окремих груп людей.

2.2. Міжнародно-правові акти у сфері захисту цивільного населення під час війни

Ключове місце у сучасній системі міжнародно-правового захисту цивільного населення під час збройних конфліктів посідає IV Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року, яка формує базову нормативну основу гуманітарного режиму поводження з особами, що не беруть безпосередньої участі у воєнних діях. Значення цього міжнародного акта полягає в тому, що він не лише визначає коло осіб, які підлягають спеціальному захисту, але й встановлює детальний перелік мінімальних стандартів поводження, що є обов'язковими для всіх сторін конфлікту незалежно від його характеру та інтенсивності. Відповідно до ст. 4 Конвенції, до категорії «захищених осіб» належать ті, хто внаслідок війни або окупації опиняється під владою сторони конфлікту чи держави-окупанта, громадянами якої вони не є, що фактично охоплює значну частину цивільного населення на окупованих територіях. Стаття 27 закріплює фундаментальний принцип гуманного поводження, який передбачає обов'язок поважати особу, її честь, сімейні зв'язки, релігійні переконання та культурні традиції, а також забороняє будь-які форми приниження гідності. Подальші положення Конвенції, зокрема ст. 32 і 33, конкретизують ці загальні вимоги, встановлюючи пряму заборону вбивств, катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження, тілесних покарань, актів репресалій і колективних покарань, що особливо важливо в умовах окупації, коли цивільне населення перебуває у підпорядкованому становищі. Водночас зазначені норми набули статусу звичаєвого міжнародного права, що означає їх універсальну обов'язковість навіть для держав, які формально не є учасниками відповідних договорів, і підкреслює їх фундаментальний характер як імперативних правил поведінки у збройних конфліктах. Саме тому положення IV Женевської конвенції виступають ключовим критерієм оцінки правомірності дій сторін конфлікту щодо цивільного населення, зокрема в

умовах окупації або встановлення фактичного контролю над територією [42, с. 9].

Особливо жорстку та безкомпромісну позицію міжнародне гуманітарне право займає щодо заборони примусового переміщення цивільного населення, яке розглядається як одне з найбільш серйозних порушень прав людини та норм війни. Центральне значення у цьому контексті має ст. 49 IV Женевської конвенції, яка прямо забороняє як індивідуальні, так і масові насильницькі переміщення та депортації захищених осіб з окупованої території незалежно від їхніх мотивів, за винятком суворо обмежених випадків тимчасової евакуації, що обумовлені безпекою самого населення або імперативними воєнними причинами. При цьому навіть у разі допустимої евакуації держава-окупант зобов'язана забезпечити належні умови розміщення, повернення осіб після усунення загрози та недопущення зміни їх правового статусу. Водночас ст. 147 Конвенції кваліфікує незаконну депортацію, насильницьке переміщення, незаконне ув'язнення, катування та інші форми жорстокого поводження як тяжкі порушення, що тягнуть за собою міжнародну кримінальну відповідальність і покладають на держави обов'язок здійснювати розшук і притягнення винних осіб до суду незалежно від їх громадянства. У сучасних умовах ці норми набувають особливої актуальності, оскільки дозволяють здійснювати чітке правове розмежування між законною евакуацією, спрямованою на захист цивільного населення, та протиправним насильницьким переміщенням, яке має ознаки міжнародного злочину. Це, зокрема, має принципове значення для кваліфікації випадків примусового вивезення цивільних осіб, включаючи дітей, з окупованих територій, оскільки такі дії за наявності відповідних ознак можуть розглядатися не лише як порушення гуманітарного права, але й як злочини проти людяності або воєнні злочини в розумінні міжнародного кримінального права [17, с. 24].

Норми Додаткового протоколу I 1977 року до Женевських конвенцій 1949 року конкретизували правила ведення бойових дій і перетворили захист мирного населення на систему операційних юридичних стандартів. Зокрема,

стаття 48 зазначеного протоколу сформулювала базове правило розрізнення, зобов'язавши сторони конфлікту завжди відмежовувати цивільне населення й цивільні об'єкти від комбатантів і військових цілей. Стаття 51 заборонила акти насильства або погрози насильством, основною метою яких є тероризування мирного населення, а також невибіркові напади. Стаття 52 визначила поняття військової цілі через її ефективний внесок у воєнні дії та конкретну й безпосередню воєнну перевагу від її ураження. У правовому сенсі це свідчить, що напад на місто, житловий квартал, школу, лікарню, ринок або інший цивільний об'єкт не може бути виправданий загальними посиланнями на воєнну необхідність без доведення конкретного військового статусу цілі [21, с. 26].

Крім того, особливого значення набуває принцип пропорційності та пов'язані з ним правила обережності, закріплені в ст. 57 Додаткового протоколу I та підтвержені звичаєвими нормами міжнародного гуманітарного права. Згідно з цими положеннями сторона конфлікту повинна постійно дбати про убезпечення мирного населення, перевіряти, чи є об'єкт нападу військовою ціллю, обирати такі засоби і методи ведення бойових дій, які дозволяють мінімізувати побічну шкоду, а також утримуватися від атаки, якщо очікувана шкода цивільним буде надмірною щодо конкретної та безпосередньої воєнної переваги. У сучасних умовах застосування високоточних і водночас потужних засобів ураження, зокрема ракет, артилерії, авіаційних бомб і дронів, передусім вимоги пропорційності та обережності стали ключовими критеріями оцінки законності військових операцій. Їх порушення дедалі частіше кваліфікується не лише як гуманітарно-правове порушення, а і як воєнний злочин [63, с. 2].

Захист мирного населення поширюється не лише на міжнародні, а й на неміжнародні збройні конфлікти, хоча історично регулювання останніх було менш деталізованим. Вирішальне значення тут має Додатковий протокол II 1977 року до Женевських конвенцій 1949 року, ст. 13 якого закріплює положення про те, що цивільне населення й окремі цивільні особи

користуються загальним захистом від небезпек, пов'язаних з воєнними операціями, а акти чи погрози насильством, головною метою яких є тероризування мирного населення, забороняються [10, с. 10]. Разом з тим звичаєве міжнародне гуманітарне право компенсувало договірну стислість цього регулювання і поширило на неміжнародні конфлікти основні принципи розрізнення, пропорційності, обережності, заборони невибіркових нападів та примусового переміщення. Для сучасних гібридних конфліктів це має істотне значення, оскільки характер воєнних дій не може використовуватися як привід для зниження стандартів захисту цивільних осіб [31, с. 419].

Окремий блок норм присвячений спеціальному захисту цивільних лікарень, санітарного транспорту, медичного персоналу, гуманітарного доступу та евакуаційних заходів. Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи до них виходять із того, що поранені, хворі, медичні працівники, лікарні та інші гуманітарні об'єкти повинні користуватися повагою і захистом. Евакуація цивільних допускається лише на підставі чітких правових критеріїв, а гуманітарна допомога не може свавільно блокуватися, якщо населення потребує предметів першої необхідності. У сучасному праві цей блок норм додатково посилюється політичною декларацією 2022 року про посилення захисту цивільних від гуманітарних наслідків застосування вибухової зброї у населених пунктах, яка хоча і не є договором, але відображає сучасну тенденцію до підвищення стандартів стримування щодо ударів у густонаселених районах [23, с. 35].

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що причина «обов'язковості» чи «необхідності» нанесення ракетних ударів по цивільному населенню, катування та нелюдське ставлення до населення є невиправданим та тим, що суперечить межам дозволеного міжнародним правом.

2.3. Регіональні механізми захисту прав людини та зарубіжна правозахисна практика

Регіональні правозахисні механізми сформувалися як відповідь на потребу у більш інтенсивному, спеціалізованому та практично орієнтованому контролі за дотриманням міжнародних стандартів. На відміну від універсальної системи ООН, вони ґрунтуються на спільності правової традиції, політичних інституцій та регіональних цінностей і здатні забезпечувати вищий рівень процесуалізації захисту, насамперед через індивідуальне звернення до міжнародного суду або квазісудового органу. У сучасному світі найбільш розвиненими є європейська, міжамериканська та африканська системи. Спільною рисою цих моделей є те, що вони не замінюють національний захист, а функціонують на засадах субсидіарності, тобто втручаються тоді, коли держава не забезпечує належного та ефективного захисту прав на внутрішньому рівні. Саме завдяки цій комбінації індивідуальної процесуальної доступності та зовнішнього контролю регіональні механізми відіграють ключову роль у перетворенні прав людини з політичної декларації на практично діючі юридичні гарантії [4, с. 113].

Європейська система захисту прав людини залишається найбільш розвиненою в інституційному плані та однією з найефективніших за рівнем впливу. Її правову основу становить Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, а ключову роль у її реалізації відіграє Європейський суд з прав людини, створений відповідно до положень ст. 19 Конвенції. Згідно зі ст. 34, кожна особа має право звернутися до ЄСПЛ з індивідуальною заявою, тоді як ст. 46 покладає на держави-учасниці обов'язок виконувати остаточні рішення Суду. Після набуття чинності Протоколом № 15 у 2021 році в тексті Конвенції було більш чітко закріплено принцип субсидіарності та концепцію межі розсуду держав. Це означає, що Суд не підміняє собою національні органи, а перевіряє, чи відповідали їхні дії вимогам Конвенції, зокрема чи переслідували вони легітимну мету, чи були необхідними та пропорційними, і чи не порушували сутність гарантованих

прав. Такий підхід продемонстрував особливу ефективність у справах, пов'язаних із надзвичайними ситуаціями, боротьбою з тероризмом, окупацією та збройними конфліктами [45, с. 104].

Окремої уваги заслуговує практика ЄСПЛ щодо застосування ст. 15 Конвенції, яка передбачає можливість відступу від окремих зобов'язань у разі війни або іншої надзвичайної загрози існуванню нації. У рішенні у справі *Lawless v. Ireland* від 1 липня 1961 року Суд уперше визначив критерії існування «суспільної небезпеки, що загрожує життю нації». У подальшому ці підходи були розвинуті, зокрема у справі *Brannigan and McBride v. United Kingdom* від 25 травня 1993 року, де Суд уточнив межі контролю за дерогаційними заходами держав. У зазначених рішеннях було закріплено ключовий принцип: навіть за умов надзвичайного стану не виникає «правового вакууму», а будь-які обмеження прав мають відповідати вимогам тимчасовості, необхідності, пропорційності та узгодженості з іншими міжнародними зобов'язаннями, залишаючись під контролем Суду. Для України ці підходи мають особливе значення, оскільки питання воєнного стану та дерогації повинні оцінюватися не політично, а відповідно до чітких критеріїв, сформованих у практиці ЄСПЛ [18, с. 5].

Визначальне значення для регіонального захисту прав людини в умовах війни має практика ЄСПЛ щодо застосування сили проти мирного населення. У справі *Isayeva v. Russia* від 24 лютого 2005 року Суд дійшов висновку, що невибіркоче застосування авіаційних бомб у населеному пункті та неадекватне планування військової операції призвели до порушення ст. 2 Конвенції. У цьому рішенні Суд фактично інтегрував гуманітарно-правові критерії в конвенційний аналіз права на життя, звернувши увагу на необхідність оцінки вибору засобів ураження, перевірки ризиків для цивільного населення та проведення ефективного розслідування. Надалі цей підхід став одним із ключових для розгляду справ, у яких порушення прав людини відбуваються в контексті збройних операцій, окупації чи антидержавного насильства. Його значення полягає в тому, що питання цивільних втрат виводиться зі сфери

політичних виправдань у площину судового аналізу стандартів законності, необхідності й пропорційності [39, с. 143].

Для України ж принципово важливою стала міждержавна справа *Ukraine v. Russia (re Crimea)* (2024), у якій Велика палата Європейського суду з прав людини 25 червня 2024 року дійшла висновку про множинні порушення Конвенції, пов'язані з ефективним контролем Російської Федерації над Кримом з 27 лютого 2014 року. Суд установив, що йшлося не про поодинокі епізоди, а про адміністративну практику системних порушень, яка охоплювала насильницькі зникнення, жорстоке поводження, незаконні затримання, відсутність реальної можливості відмовитися від нав'язаного російського громадянства, переслідування за проукраїнську позицію, придушення українських медіа, витіснення української мови зі шкільної освіти, дискримінаційні практики щодо кримських татар, переведення ув'язнених з Криму до пенітенціарних установ на території Росії, а також використання кримінального переслідування як інструменту придушення політичної опозиції. Принципово важливо, що Суд прямо вказав на офіційно толерований характер цих дій, визнав порушення ст. 2, 3, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 14 Конвенції, ст. 1 Протоколу № 1, ст. 2 Протоколу № 1, ст. 2 Протоколу № 4, а також ст. 18 щодо переслідування з політичною метою, окремо зафіксувавши порушення ст. 38 Конвенції через ненадання Росією необхідних матеріалів Суду. Не менш значущим є й те, що у мотивуванні рішення ЄСПЛ пов'язав ситуацію в Криму з нормами міжнародного гуманітарного права, наголосивши, що запровадження повномасштабного російського законодавства на окупованій території суперечило обов'язку поважати чинне право окупованої території. Таким чином, це рішення стало не лише констатацією окремих порушень, а й масштабним судовим підтвердженням міжнародно-правового режиму окупації, застосовності Конвенції до територій під ефективним контролем держави поза її міжнародно визнаними кордонами та правового статусу мирного населення Криму як носія конвенційного захисту [38, с. 171].

Набагато важливіше значення у контексті міжнародно-правових наслідків збройної агресії РФ проти України має рішення Великої палати ЄСПЛ у справі *Ukraine and the Netherlands v. Russia* від 9 липня 2025 року, у якому об'єднано чотири міждержавні заяви та фактично сформульовано найбільш комплексну конвенційну оцінку російської агресії проти України, починаючи з 2014 року. Суд розглянув у єдиному провадженні події, пов'язані з діяльністю підтримуваних Росією збройних формувань на території Донецької і Луганської областей, збиттям літака рейсу МН17 у липні 2014 року, викраденням і переміщенням дітей, а також масовими порушеннями прав людини в контексті повномасштабного вторгнення, розпочатого 24 лютого 2022 року. У рішенні наголошено, що Росія була зобов'язана поважати й забезпечувати конвенційні права як на окупованих нею територіях України, так і у зв'язку з власними військовими атаками по території України, а представлені докази свідчили про взаємопов'язані практики явно незаконної поведінки російських збройних сил, окупаційних адміністрацій та підконтрольних їм формувань упродовж більш як восьми років. Суд поклав на Росію відповідальність за невивіркові військові удари, позасудові страти, катування, включно із сексуальним насильством як засобом війни, незаконні та свавільні затримання, переслідування журналістів і релігійних груп, мародерство, знищення приватної власності, організоване вивезення українських дітей до Росії та їх подальше влаштування там, а також за порушення права на життя у зв'язку зі збиттям МН17 і за обструктивну поведінку щодо міжнародного з'ясування обставин цієї катастрофи. Значення цього рішення полягає в тому, що ЄСПЛ фактично зафіксував не набір роз'єднаних інцидентів, а тривалий комплекс широкомасштабних і кричущих порушень прав людини державного масштабу, що має пряме значення для подальших процедур міжнародної відповідальності, компенсаційних механізмів і доказової взаємодії з іншими міжнародними юрисдикціями [28, с. 12].

Міжамериканська система захисту прав людини, побудована на основі Американської конвенції про права людини 1969 року, Міжамериканської комісії з прав людини та Міжамериканського суду з прав людини, виробила одну з найґрунтовніших у регіональному правозахисті практик щодо насильницьких зникнень, внутрішнього переміщення, обов'язку держави захищати цивільне населення в умовах внутрішнього збройного конфлікту та гарантувати ефективне розслідування порушень. Стаття 1 Конвенції закріплює обов'язок держав поважати визнані в ній права і забезпечувати їх вільне та повне здійснення всім особам під своєю юрисдикцією без дискримінації, а ст. 25 гарантує кожному право на простий, швидкий і ефективний засіб судового захисту від дій, що порушують основоположні права. У практиці щодо Колумбії ці положення були наповнені конкретним змістом: у справах про масові вбивства, операції без належного захисту цивільних осіб і примусове переміщення населення, зокрема у справах *Mapiripán Massacre v. Colombia (2005)* та *Ituango Massacres v. Colombia (2006)*, Суд розвивав стандарти позитивних зобов'язань держави, вказуючи, що вона повинна не лише утримуватися від прямого порушення прав, а й запобігати діям третіх осіб, належно розслідувати вбивства й зникнення, забезпечувати повернення або безпечне облаштування переміщених осіб, а також вживати заходів відшкодування і неповторення. Для України ж ця практика має особливу порівняльну цінність, оскільки вона демонструє, що навіть тривалий збройний конфлікт, діяльність нерегулярних збройних груп, часткова втрата контролю над територією чи масове переміщення населення не усувають обов'язку держави гарантувати доступ до правосуддя, ефективний засіб захисту, розслідування тяжких порушень та структурні зміни, спрямовані на недопущення їх повторення [42, с. 15].

Африканська правозахисна система поєднує Африканську хартію прав людини і народів 1981 року, яка набула чинності 21 жовтня 1986 року, Африканську комісію з прав людини і народів та Африканський суд з прав людини і народів, створений Протоколом 1998 року. Її концептуальною

особливістю є те, що поряд із класичними індивідуальними правами вона визнає права народів, принципи рівності, недискримінації, гідності, безпеки особи, самовизначення та колективного існування, тобто розглядає правозахист не лише в індивідуальному, а й у суспільному, територіальному й постколоніальному вимірі. Саме тому африканська модель особливо чутлива до конфліктів, у яких переплітаються численні порушення прав людини, проблеми біженців та внутрішньо переміщених осіб, міждержавне насильство, ресурсні конфлікти і питання контролю над територією. Показовим є те, що у справі *Democratic Republic of the Congo v. Republic of Rwanda* (2003) Африканський суд провів публічне слухання 12–13 лютого 2025 року, а 26 червня 2025 року ухвалив рішення щодо юрисдикції та прийнятності, що свідчить про поступове посилення ролі цього регіонального механізму у розгляді передусім міждержавних спорів, пов'язаних із конфліктами та масовими порушеннями прав людини. Для України ж порівняльне значення африканської практики полягає в тому, що регіональні системи дедалі чіткіше відходять від вузької моделі індивідуальної скарги і переходять до розгляду структурних конфліктних ситуацій, у яких захист мирного населення потребує одночасного врахування індивідуальних, колективних і міждержавних аспектів відповідальності [40, с. 18].

Відповідно, кожна країна через прямий контроль суду розглядає застосування універсальних стандартів, критерії до котрих були розроблені регіональними системами. ЄСПЛ є офіційними та одним з основних механізмів, котрі здійснюють формування правової основи для притягнення агресора до відповідальності.

РОЗДІЛ 3.

УКРАЇНА В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

3.1. Міжнародно-правові зобов'язання України у сфері захисту прав людини

Міжнародно-правові зобов'язання України у сфері забезпечення та охорони прав людини мають базовий, системоутворюючий характер і закріплені безпосередньо на рівні Конституції, що свідчить про їх глибоку інтеграцію у внутрішній правопорядок держави. Основний Закон не лише формально проголошує права і свободи людини, а й визначає їх як ключовий орієнтир державної політики та функціонування всієї правової системи. Зокрема, відповідно до ст. 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, що відображає пріоритет людиноцентричної моделі державності. У цьому контексті права і свободи виступають не лише об'єктом охорони, але й критерієм оцінки законності діяльності державних органів. Закріплений у ст. 8 принцип верховенства права визначає підпорядкованість держави праву та гарантує пріоритет прав людини у правозастосовній практиці. Важливе значення має і ст. 9, яка інтегрує ратифіковані міжнародні договори до національної правової системи, надаючи їм силу, співставну з національним законодавством, що дозволяє їх безпосереднє застосування судами. Крім того, ст. 55 гарантує кожному право на ефективний судовий захист, включаючи можливість звернення до міжнародних судових інституцій після використання національних засобів правового захисту, що формує багаторівневу модель гарантій. Водночас ст. 64 встановлює чіткі межі обмеження прав: навіть в умовах воєнного чи надзвичайного стану такі обмеження можливі лише у випадках, прямо передбачених Конституцією, що виключає їх довільне звуження. У сукупності це свідчить про відкритість української правової

системи до міжнародних стандартів прав людини та забезпечення їх прямої дії у внутрішньому правопорядку [40, с. 12].

Система міжнародно-правових зобов'язань України охоплює широкий комплекс універсальних і регіональних договорів, які регулюють різні аспекти захисту прав людини та міжнародного гуманітарного права. До них належать ключові міжнародні акти, що формують основу сучасної правозахисної системи, зокрема Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року, Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Конвенція про права дитини 1989 року, Конвенція проти катувань 1984 року, а також Женевські конвенції 1949 року і Додаткові протоколи до них. Участь України у цих договорах означає не лише формальне визнання закріплених прав, але й прийняття на себе конкретних юридичних зобов'язань, серед яких – обов'язок поважати права людини, утримуючись від їх порушення, захищати їх від посягань з боку третіх осіб та забезпечувати їх реалізацію через створення належних правових і інституційних механізмів. Додатково держава зобов'язана забезпечувати ефективні засоби юридичного захисту, проводити розслідування порушень, притягати винних до відповідальності та співпрацювати з міжнародними контрольними інституціями. В умовах збройного конфлікту особливого значення набуває взаємодія двох взаємопов'язаних правових режимів – міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права. Перше встановлює загальні стандарти поведінки держави з особою незалежно від обставин, тоді як друге визначає спеціальні правила, що застосовуються під час війни, зокрема щодо захисту цивільного населення, поранених, військовополонених та осіб, які перебувають під владою сторін конфлікту. Саме поєднання цих двох правових масивів забезпечує комплексний і ефективний характер захисту прав людини в умовах війни [42, с. 6].

Окремим напрямом реалізації міжнародно-правових зобов'язань України є застосування механізму дерогації, який передбачає можливість тимчасового відступу від окремих зобов'язань у разі виникнення

надзвичайних обставин, що становлять загрозу існуванню нації. Україна скористалася цим інструментом, повідомивши Генерального секретаря Ради Європи ще 5 червня 2015 року про відступ від частини положень Європейської конвенції у зв'язку зі збройною агресією та окупацією частини території. Після початку повномасштабного вторгнення у 2022 році держава здійснила повторне повідомлення щодо застосування дерогаційних заходів. Водночас принципово важливо, що дерогація не означає припинення дії прав людини як таких. Міжнародне право встановлює чіткі критерії її застосування: такі заходи мають бути офіційно проголошені, відповідати принципам необхідності та пропорційності, не мати дискримінаційного характеру та не поширюватися на права, від яких не допускається відступ, зокрема заборону катувань чи покарання без закону. Крім того, 4 квітня 2024 року Україна здійснила перегляд і звуження обсягу дерогацій, що свідчить про прагнення максимально відновити повний обсяг прав навіть в умовах війни. Водночас міжнародні організації, зокрема Рада Європи, офіційно спростували дезінформаційні твердження про нібито повне скасування прав людини в Україні, наголосивши на збереженні ключових гарантій [18, с. 4].

Міжнародні зобов'язання України поширюються також на сферу міжнародного гуманітарного права, що має особливе значення в умовах міжнародного збройного конфлікту. Як учасниця Женевських конвенцій 1949 року та Додаткового протоколу I 1977 року, Україна зобов'язана забезпечувати гуманне поводження з цивільним населенням, вживати всіх можливих заходів для мінімізації шкоди під час ведення бойових дій, а також дотримуватися базових принципів гуманітарного права – розрізнення між цивільними та комбатантами, пропорційності та військової необхідності. Окрім цього, держава повинна забезпечувати належну підготовку військовослужбовців у сфері гуманітарного права та інтегрувати відповідні норми у процес військового планування і практичної діяльності. В Україні ці вимоги реалізовані, зокрема, через внутрішні нормативні акти, серед яких важливе місце займає Інструкція про порядок виконання норм міжнародного

гуманітарного права у Збройних Силах України, затверджена наказом Міністерства оборони України від 23 березня 2017 року № 164. Її значення полягає в тому, що вона трансформує міжнародні норми у конкретні правила поведінки для військових, визначає обов'язки командирів і встановлює механізми відповідальності за їх порушення, забезпечуючи тим самим їх практичне застосування [7, с. 104].

Важливою складовою сучасних міжнародно-правових зобов'язань України є також її участь у системі міжнародної кримінальної юстиції, зокрема, у діяльності Міжнародного кримінального суду. Депонування Україною 25 жовтня 2024 року ратифікаційної грамоти Римського статуту та набуття ним чинності для України з 1 січня 2025 року означає набуття Україною статусу повноправної держави – учасниці цієї системи. Це, у свою чергу, зумовлює виникнення нових обов'язків, пов'язаних із співробітництвом із Судом, виконанням його процесуальних рішень, сприянням у затриманні та передачі осіб, щодо яких видано ордери на арешт, а також гармонізацією національного кримінального законодавства з положеннями Римського статуту. Водночас ключовим принципом діяльності Міжнародного кримінального суду залишається принцип комплементарності, відповідно до якого Суд втручається лише у випадках, коли національна система не здатна або не бажає здійснювати реальне кримінальне переслідування. Таким чином, участь України у системі МКС не підміняє національну юстицію, а навпаки, підсилює її роль, підвищуючи вимоги до ефективності, незалежності та здатності забезпечувати притягнення винних до відповідальності за міжнародні злочини [28, с. 8].

До міжнародно-правових обов'язків України належить також активна співпраця з міжнародними судовими та квазісудовими механізмами захисту прав людини. У межах європейської системи це передбачає виконання положень Конвенції, зокрема гарантування прав осіб, які перебувають під юрисдикцією держави, забезпечення ефективних засобів правового захисту та недопущення перешкод у доступі до Європейського суду з прав людини, а

також виконання його остаточних рішень. У межах універсальної системи Україна зобов'язана подавати періодичні звіти до договірних органів ООН, реагувати на запити спеціальних процедур, взаємодіяти з Моніторинговою місією ООН з прав людини в Україні та Незалежною міжнародною комісією з розслідування щодо України. У ширшому сенсі така взаємодія відображає принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань і проявляється у відкритості держави до міжнародного контролю, зовнішньої оцінки та процесуального нагляду, що набуває особливого значення в умовах збройного конфлікту [38, с. 170].

У період дії воєнного стану міжнародно-правові зобов'язання України мають також спеціальний вимір щодо окремих категорій цивільного населення, насамперед дітей, внутрішньо переміщених осіб, осіб з інвалідністю, цивільних на окупованих територіях і осіб, розлучених із сім'єю внаслідок конфлікту. Конвенція про права дитини 1989 року, IV Женевська конвенція 1949 року та Додатковий протокол I до Женевських конвенцій 1949 року зобов'язують державу забезпечувати найкращі інтереси дитини, сімейне возз'єднання, захист від депортації, насильницького переміщення та примусової зміни громадянського або особистого статусу. На національному рівні ці зобов'язання кореспондують із Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», який у чинній редакції встановлює гарантії адміністративного розгляду, оскарження та захисту прав внутрішньо переміщених осіб. Таким чином, міжнародні зобов'язання України у сфері охорони і захисту прав людини не обмежуються загальними деклараціями, а вимагають запровадження спеціалізованих правових режимів для найбільш уразливих груп населення [23, с. 33].

Підсумовуючи, варто наголосити, що міжнародно-правові зобов'язання України в умовах війни мають комплексний, багаторівневий і безперервний характер. Вони включають обов'язок поважати невідступні права, законно й пропорційно обмежувати окремі права в межах дерогації, гарантувати функціонування судової системи й парламентського контролю, забезпечувати

гуманітарно-правові стандарти ведення війни, документувати порушення, співпрацювати з міжнародними судами та органами ООН, а також створювати ефективні механізми відновлення порушених прав. Саме тому воєнний стан не зменшує міжнародно-правовий статус України як держави, відповідальної за права людини, а, навпаки, підвищує інтенсивність її обов'язків щодо дотримання верховенства права, процесуальної добросовісності та захисту цивільного населення від наслідків війни [25, с. 288].

Міжнародно-правові зобов'язання України є основоположною та важливою складовою системи та визначають механізми діяльності державних органів.

3.2. Порушення прав цивільного населення в Україні в умовах збройної агресії з боку РФ

Порушення прав цивільного населення в Україні в умовах збройної агресії з боку РФ (у період з 2014 року) мають чітко виражений системний характер, що проявляється у їхній повторюваності, масштабності та тривалості в часі, а також у різноманітності форм і способів вчинення. Вони не є випадковими або поодинокими явищами, а становлять складову ширшої політики ведення війни, у межах якої цивільне населення фактично стає об'єктом впливу та інструментом досягнення військово-політичних цілей. Такий висновок підтверджується як національними органами влади, що здійснюють документування злочинів, так і численними міжнародними структурами, включаючи органи системи ООН, міжнародні правозахисні організації та спеціалізовані слідчі механізми. При цьому важливо підкреслити, що системність порушень проявляється не лише у їх кількісному вимірі, але й у наявності спільних моделей поведінки, однакових практик насильства та повторюваних сценаріїв порушення прав людини в різних регіонах України.

У період 2014–2021 років порушення прав цивільного населення мали переважно локалізований характер і були зосереджені на тимчасово

окупованих територіях Автономної Республіки Крим і окремих районів Донецької та Луганської областей. У цей час домінували такі форми порушень, як обмеження свободи пересування, втручання у приватне життя, незаконні затримання, утримання осіб без належних правових підстав, застосування катувань і жорстокого поводження, а також політично мотивовані переслідування та дискримінаційні практики щодо окремих груп населення. Водночас уже тоді міжнародні інституції фіксували ознаки системного характеру цих порушень, зокрема щодо кримських татар та інших вразливих категорій населення. Проте після 24 лютого 2022 року відбувся якісний перелом у масштабах і природі порушень, що дозволяє говорити про їх трансформацію з регіонального явища у всеохоплюючу гуманітарну кризу загальнонаціонального рівня [1, с. 10].

Початок повномасштабного вторгнення призвів до різкого зростання інтенсивності насильства проти цивільного населення, розширення географії порушень та появи нових форм загроз, пов'язаних із веденням активних бойових дій на значній частині території України. Масовані ракетні та артилерійські обстріли, удари по житлових кварталах, об'єктах критичної інфраструктури, медичних і освітніх закладах, енергетичних системах та транспортній мережі створили ситуацію, за якої повсякденне життя цивільного населення опинилося під постійною загрозою. Особливістю цього етапу стало те, що навіть ті регіони, які раніше не перебували в зоні активних бойових дій, стали об'єктами атак, що свідчить про розширення просторових меж порушень і втрату умовної «лінії фронту» як обмежувального чинника для насильства.

Важливим індикатором масштабності цих порушень є статистичні дані, оприлюднені міжнародними організаціями. Зокрема, у звіті Незалежної міжнародної комісії ООН з розслідування щодо України від 9 березня 2026 року зазначається, що за інформацією Управління Верховного комісара ООН з прав людини з початку повномасштабного вторгнення було задокументовано загибель 15 172 цивільних осіб та поранення 41 378 осіб. Ці цифри, навіть за

умови їхнього потенційного зниження через складність доступу до окремих територій, свідчать про надзвичайно високий рівень втрат серед цивільного населення та підтверджують, що саме цивільне середовище є основним носієм гуманітарних наслідків війни. Статистичні показники у цьому контексті виступають не лише як кількісна характеристика, а й як доказ масштабного порушення норм міжнародного гуманітарного права та прав людини [28, с. 6].

Окремої уваги потребує той факт, що значна частина порушень пов'язана з цілеспрямованим або невибірковим ураженням об'єктів, які за своїм характером є цивільними або мають змішане призначення. Йдеться про житлові будинки, лікарні, школи, дитячі садки, об'єкти енергетичної інфраструктури, системи водопостачання та інші елементи, що забезпечують базові умови існування населення. Такі дії не лише призводять до безпосередніх жертв, але й створюють довгострокові гуманітарні наслідки, включаючи масове переміщення населення, погіршення доступу до медичної допомоги, дефіцит житла, порушення освітнього процесу та зниження рівня безпеки життєдіяльності загалом. У цьому сенсі порушення прав цивільного населення виходять за межі індивідуальних випадків і набувають характеру комплексної дестабілізації соціального середовища.

Найбільш очевидним і водночас найтяжчим проявом порушень є посягання на право на життя цивільних осіб, гарантоване ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та ст. 6 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року. Моніторингова місія ООН фіксує не лише значний абсолютний рівень втрат, а й тенденцію до їх зростання: у 2025 році кількість жертв серед цивільного населення була на 31 % вищою, ніж у 2024 році, і на 70 % вищою, ніж у 2023 році, а лише у лютому 2026 року зафіксовано щонайменше 188 загиблих і 757 поранених. Додатково ООН наголосила, що у 2025 році щонайменше 580 цивільних осіб загинули й близько 3000 були поранені внаслідок атак із використанням безпілотників малої дальності, причому 95 % таких втрат припали на підконтрольну уряду територію. Ці дані свідчать про стійке

збереження високої інтенсивності загроз цивільному населенню навіть поза безпосередньою лінією фронту [39, с. 143].

Інший масштабний блок порушень залишаються катування, жорстоке поводження, незаконне позбавлення волі та насильницькі зникнення на окупованих територіях і в місцях несвободи, пов'язаних із збройною агресією. Такі діяння є одночасно порушенням ст. 3 і 5 Європейської конвенції, ст. 7 і 9 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Конвенції проти катувань, а також ст. 27, 31 і 32 IV Женевської конвенції 1949 року. Юридична специфіка цих порушень полягає в тому, що вони часто мають прихований характер і поєднуються з відмовою в доступі до утримуваних осіб, приховуванням місця їхнього перебування, примусовими «фільтраційними» практиками, примусом до співпраці та насильницьким збиранням інформації. Саме тому міжнародне право розглядає такі дії не як ізольовані епізоди, а як складову ширшої системи репресивного контролю над цивільним населенням, спрямованої на придушення лояльності до України та руйнування соціальної довіри в окупованому середовищі [17, с. 22].

Доцільно окремо звернути увагу на проблему сексуального насильства, яке міжнародне право розглядає не лише як супутнє явище війни, а й як окрему категорію тяжких міжнародних злочинів. Його нормативно-правове закріплення міститься у статтях 7 та 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду, статті 27 IV Женевської конвенції 1949 року, а також у резолюціях Ради Безпеки ООН 1820 (2008) та 1960 (2010). Вказані міжнародно-правові акти визначають сексуальне насильство в умовах збройного конфлікту як фактор, що становить загрозу міжнародному миру та безпеці, одночасно покладаючи на сторони конфлікту обов'язок вживати заходів для його припинення. З позиції міжнародного кримінального права сексуальне насильство під час війни не варто розглядати виключно як окремий епізод порушення гуманітарних норм. Залежно від масштабів, інтенсивності та систематичності його вчинення такі дії можуть бути кваліфіковані як воєнні

злочини, злочини проти людяності, а в окремих випадках - навіть як складова геноцидної політики [8].

Факти вчинення сексуального насильства щодо цивільного населення з боку російських збройних сил неодноразово документувалися міжнародними інституціями. Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні та Незалежна міжнародна комісія з розслідування щодо України зафіксували відповідні випадки як на тимчасово окупованих територіях, так і в місцях несвободи. У доповідях Комісії ООН за 2023–2026 роки містяться висновки про наявність обґрунтованих підстав вважати, що окремі епізоди не мали виключно поодинокого характеру, а відбувалися в умовах, які свідчать про системність таких практик та фактичну неможливість отримання потерпілими будь-якого захисту чи допомоги. Складність у правовому переслідуванні цієї категорії злочинів становить процес фіксації та документування доказової бази. Особи, які пережили сексуальне насильство під час конфлікту, часто утримуються від звернення до компетентних органів через страх повторної травматизації, суспільну стигматизацію, відсутність доступу до медичних або юридичних послуг, а також через навмисне знищення доказів. За таких умов особливого значення набувають міжнародні механізми документування, орієнтовані саме на цю категорію правопорушень. Зокрема, спеціальний представник Генерального секретаря ООН з питань сексуального насильства в конфліктах, а також відповідні інструменти, передбачені мандатом компетентної об'єднаної слідчої групи, забезпечують збір, фіксацію та збереження доказів для їх подальшого використання у провадженнях Міжнародного кримінального суду та національних судових інституціях [8].

Масштабні порушення охопили не лише особисті, а й соціально-економічні права цивільного населення – право на житло, охорону здоров'я, освіту, достатній життєвий рівень, безпечне довкілля, доступ до води, енергії, транспорту та гуманітарної допомоги. У сучасному міжнародному праві ці права не можуть розглядатися як другорядні порівняно з правом на життя чи особисту недоторканність, оскільки в умовах війни саме вони визначають

фізичне виживання, підтримання людської гідності та можливість збереження мінімального соціального порядку. Руйнування житлових кварталів, лікарень, шкіл, об'єктів енергетики, теплопостачання, водозабезпечення, логістичних і транспортних вузлів має подвійний правовий ефект: з одного боку, воно безпосередньо створює загрозу життю та здоров'ю цивільних осіб, а з іншого – призводить до тривалого порушення комплексу соціальних прав, гарантованих міжнародними договорами у сфері прав людини. За даними Управління ООН з координації гуманітарних справ, лише у перші два місяці 2026 року в Україні щонайменше 352 цивільні особи загинули, а 1523 були поранені, причому систематичні атаки та перебої у наданні базових послуг істотно впливали на доступ населення до тепла, електроенергії, медичної допомоги та гуманітарної підтримки [64]. У правовому вимірі це свідчить про те, що збройна агресія вражає не лише фізичну недоторканність людини, а й саму матеріальну основу її існування, перетворюючи соціально-економічні права на елемент базового виживання, без якого неможливе повноцінне здійснення жодного іншого права.

Специфічним і вкрай небезпечним виміром порушень є становище цивільного населення на тимчасово окупованих територіях, де поєднуються обмеження особистих, політичних, мовних, релігійних, освітніх та майнових прав із нав'язуванням нового адміністративного й правового режиму. Практика окупаційного контролю включає примусову паспортизацію, тиск на свободу вираження поглядів, переслідування за проукраїнську позицію, обмеження свободи віросповідання, витіснення української мови з освітнього та публічного простору, втручання в інформаційне середовище, переведення українських ув'язнених за межі окупованої території, а також фактичне блокування доступу до українських механізмів захисту прав і свобод. Юридична небезпека такої ситуації полягає в тому, що відповідні порушення мають не випадковий і не суто епізодичний характер, а набувають ознак адміністративної практики, тобто повторюються системно, підтримуються інституційно та реалізуються як елемент політики окупаційної влади. Саме

такий підхід простежується в рішенні Великої палати ЄСПЛ у справі *Ukraine v. Russia (re Crimea) (2024)*, де Суд визнав наявність множинних конвенційних порушень у зв'язку з ефективним контролем Росії над Кримом, а згодом і в рішенні у справі *Ukraine and the Netherlands v. Russia* від 9 липня 2025 року, де йшлося вже про широкомасштабні та кричущі порушення прав людини на окупованих територіях і в зоні збройного конфлікту. Таким чином, окупація в сучасному міжнародно-правовому розумінні означає не лише фактичне встановлення контролю над територією, а й формування режиму системного обмеження прав цивільного населення, який підлягає міжнародній судовій кваліфікації [17, с. 24].

Особливо гостро наслідки війни проявляються щодо вразливих категорій мирного населення – дітей, осіб похилого віку, людей з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб, осіб, які перебувають у соціальних чи медичних установах, а також цивільних, змушених залишити територію України і шукати захисту за кордоном. Для цих груп війна означає не лише підвищений ризик загибелі чи поранення, а й розрив сімейних і соціальних зв'язків, втрату документів, житла, майна, доступу до освіти, реабілітації, соціальних виплат, медичних і спеціалізованих послуг, що особливо критично для осіб, які вже до війни перебували в стані підвищеної залежності від державної чи суспільної підтримки. Саме тому сучасні міжнародні механізми дедалі чіткіше визнають, що вимушене переміщення передусім по собі є самостійною формою шкоди, яка потребує окремого правового врахування і майбутнього відшкодування. Показовим є те, що 23 лютого 2026 року Реєстр збитків для України відкрив окрему категорію заяв A1.2 щодо вимушеного переміщення за межі України, визнавши можливість подання вимог особами, які були змушені залишити свої домівки та виїхати за кордон унаслідок повномасштабної агресії і не можуть безпечно повернутися. Це свідчить про істотну еволюцію міжнародно-правового підходу, за якої порушення прав цивільного населення охоплюють не лише безпосередні акти насильства, а й широкий спектр вторинних соціальних, психологічних, майнових і статусних

втратах, що мають довготривалий характер і впливають на все подальше життя потерпілих осіб [23, с. 35].

Узагальнюючи наведене, порушення прав цивільного населення в Україні в умовах збройної агресії мають характер не лише окремих міжнародно-протиправних діянь, а цілісного комплексу грубих порушень міжнародного гуманітарного права, міжнародного права прав людини та міжнародного кримінального права. Саме тому сучасні міжнародні механізми дедалі частіше відходять від описових формулювань на кшталт «порушення гуманітарних норм» і надають подіям в Україні більш чітку юридичну кваліфікацію як воєнним злочинам або злочинам проти людяності. У березні 2026 року Незалежна міжнародна комісія ООН з розслідування щодо України прямо визнала злочинами проти людяності депортацію, насильницьке переміщення та насильницьке зникнення українських дітей, а Велика палата ЄСПЛ у рішенні від 9 липня 2025 року у справі *Ukraine and the Netherlands v. Russia* поклала на Росію відповідальність за широкомасштабні та кричущі порушення прав людини, пов'язані з конфліктом в Україні з 2014 року. Це має принципове значення для всієї подальшої архітектури відповідальності, оскільки засвідчує, що правова оцінка подій в Україні вже вийшла за межі політичної риторики, дипломатичних формул і суто гуманітарних характеристик та набула чіткої міжнародно-правової форми, здатної слугувати підставою для судового переслідування, компенсаційних механізмів і міжнародного визнання статусу потерпілих [41, с. 9].

Саме через регулярні та масштабні порушення прав цивільного населення на території України під час збройної агресії Росії проти України воєнні злочини отримують міжнародно-правову оцінку, що підводить до створення відповідних юридичних підстав, котрі призведуть до притягнення винних до відповідальності за скоєну шкоду постраждалим.

3.3. Механізми міжнародного та національного захисту прав цивільного населення в Україні в умовах війни

Механізм захисту прав цивільного населення в Україні в умовах збройної агресії доцільно розглядати не як сукупність ізольованих інституцій, а як складно організовану багаторівневу систему, у межах якої національні та міжнародні елементи перебувають у постійній взаємодії та взаємному доповненні. Його внутрішньодержавний вимір охоплює конституційні гарантії прав і свобод людини, діяльність судів, прокуратури, органів досудового розслідування, парламентський контроль у формі інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а також спеціальне законодавство, що регулює правовий режим воєнного стану, статус внутрішньо переміщених осіб, порядок фіксації шкоди й подальшого відшкодування збитків. У свою чергу, міжнародний рівень представлений не лише класичними судовими інструментами, такими як Європейський суд з прав людини, Міжнародний суд ООН та Міжнародний кримінальний суд, а й моніторинговими, квазісудовими та компенсаційними механізмами системи ООН і Ради Європи, зокрема Моніторинговою місією ООН з прав людини в Україні, Незалежною міжнародною комісією з розслідування щодо України та Реєстром збитків для України. Саме тому результативність цієї архітектури полягає не в універсальності кожного окремого органу, а в поєднанні їхніх різноспрямованих функцій: одні механізми фіксують порушення та акумулюють фактичний матеріал, інші здійснюють правову кваліфікацію діянь, треті формують основу для міжнародного тиску, відновлення прав потерпілих і майбутніх компенсаційних процедур. Такий підхід дає змогу забезпечити не лише реакцію на вже вчинені порушення, а й створити доказову та інституційну базу для довгострокової відповідальності держави-агресора і конкретних винних осіб [45, с. 104].

Ключове значення у внутрішньому механізмі захисту цивільного населення має конституційно-правова стійкість української держави, яка зберігається навіть в умовах воєнного стану. Нормативна конструкція

українського законодавства виходить із того, що війна не може бути підставою для демонтажу правосуддя чи припинення діяльності базових державних інституцій. Саме тому Закон України «Про правовий режим воєнного стану» закріплює, що в період його дії не можуть бути припинені повноваження Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, судів, органів прокуратури та низки інших органів державної влади. Окремо законодавець наголошує, що суди, органи та установи системи правосуддя в умовах воєнного стану діють виключно на підставі Конституції та законів України, а їхні конституційні повноваження не можуть бути обмежені. Отже, навіть за екстремальних умов збройного конфлікту держава зобов'язана зберігати дієві внутрішні засоби правового захисту, а судова система продовжує виконувати функцію центрального гаранта відновлення порушених прав цивільних осіб. Важливим елементом цього механізму залишається й Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, адже профільний закон прямо визначає метою парламентського контролю захист прав і свобод людини, запобігання їх порушенням, сприяння поновленню порушених прав, а також приведення національного законодавства у відповідність із Конституцією та міжнародними стандартами. У підсумку національний механізм захисту функціонує не лише як система реагування на окремі порушення, а і як інструмент збереження безперервності правової державності в умовах війни [40, с. 17].

Не менш важливою складовою є національний кримінально-правовий механізм, спрямований на документування, розслідування та подальше переслідування міжнародних злочинів, вчинених проти цивільного населення. Його практичне значення полягає в тому, що він перетворює факти насильства, депортацій, катувань, незаконних убивств, обстрілів цивільної інфраструктури та інших тяжких посягань на процесуально оформлені докази, придатні для використання як у національному, так і в міжнародному судочинстві. У цій роботі задіяні Офіс Генерального прокурора, органи

досудового розслідування, Національна поліція, Служба безпеки України та інші компетентні структури, які не лише реагують на кожен встановлений епізод, а й вибудовують цілісну систему збирання доказів щодо воєнних злочинів, злочинів проти людяності та інших грубих порушень міжнародного гуманітарного права. Показовим є те, що, за інформацією Європейської комісії станом на 23 лютого 2026 року, Україна розслідувала понад 200 000 інцидентів імовірних міжнародних злочинів, причому реальний масштаб таких діянь може виявитися ще більшим [69]. Додатковим інструментом у цій сфері виступає державний портал *warcrimes.gov.ua*, створений за участю Офісу Генерального прокурора та закордонних партнерів України для належного збору й фіксації свідчень про воєнні злочини та злочини проти людяності. Отже, національний кримінально-правовий механізм виконує в Україні подвійну функцію: з одного боку, він забезпечує перспективу притягнення винних до відповідальності, а з іншого – формує системну доказову базу, яка може бути використана в міжнародних процесах, компенсаційних механізмах і подальших процедурах встановлення історичної та юридичної істини [8, с. 12].

У структурі міжнародного захисту прав людини особливе місце належить також моніторинговим і слідчим механізмам системи ООН, які не ухвалюють класичних судових рішень, однак мають виняткове значення для виявлення, перевірки та міжнародного визнання фактів порушень. Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні, розгорнута ще у 2014 році, системно збирає інформацію про порушення норм міжнародного права, готує публічні звіти, підтримує доступ до правосуддя, визначає потреби постраждалих осіб та формує доказово орієнтовану картину становища цивільного населення [70]. Її матеріали мають вагомe значення як для поточного інформування громадськості (зокрема, й міжнародної), так і для майбутніх процедур притягнення до відповідальності. Своєю чергою, Незалежна міжнародна комісія з розслідування щодо України, створена Радою ООН з прав людини у 2022 році, виконує окрему функцію міжнародного

розслідування найтяжчих порушень, надаючи оцінку фактам з позицій міжнародного права та фіксуючи ознаки міжнародних злочинів [71]. У більш широкому контексті до цього ж кола належать і спеціальні процедури Ради ООН з прав людини, і договірні органи ООН, які реагують на порушення у межах своїх мандатів та сприяють формуванню міжнародних стандартів захисту. Тому роль цих механізмів полягає не лише у публічному засудженні порушень, а й у створенні авторитетної доказової основи, яка посилює позиції України в міжнародних судах, підтримує вимоги потерпілих і зменшує ризик безкарності на глобальному рівні.

Важливе місце у системі захисту прав цивільного населення в умовах збройного конфлікту посідають не лише міжурядові структури, але й міжнародні та українські неурядові організації, діяльність яких фактично створює окремий рівень моніторингу й документування порушень. На відміну від офіційних міжнародних механізмів, правозахисні організації часто мають змогу швидко реагувати на конкретні випадки порушень, безпосередньо працювати з потерпілими та здійснювати збір первинних свідчень у районах, де діяльність міжнародних інституцій є обмеженою або суттєво ускладненою. Крім того, саме вони нерідко першими публічно фіксують факти, які через політичні, процедурні чи інституційні причини певний час залишаються поза межами офіційних звітів.

Суттєвий внесок у формування доказової бази щодо порушень міжнародного гуманітарного права здійснюють міжнародні правозахисні організації. Доповіді, які регулярно готують *Amnesty International* та *Human Rights Watch*, охоплюють широкий спектр зафіксованих порушень, включаючи удари по цивільній інфраструктурі, випадки катувань, незаконні затримання, насильницькі зникнення та інші порушення прав цивільного населення. Такі матеріали поступово формують значний масив відкритих доказів, який використовується не лише журналістами та дослідниками, але й міжнародними судовими інституціями під час розслідувань [72].

Водночас значний обсяг роботи здійснюють українські правозахисні організації, які поєднують документування порушень із практичною допомогою постраждалим. Зокрема, Українська Гельсінська спілка з прав людини, Центр громадянських свобод та інші громадські ініціативи системно займаються фіксацією воєнних злочинів, наданням правової підтримки потерпілим, а також супроводом звернень до міжнародних механізмів захисту, включаючи Європейський суд з прав людини та Міжнародний кримінальний суд [72]. На окрему увагу заслуговує, на нашу думку, діяльність Центру громадянських свобод, який у 2022 році став першою українською організацією, відзначеною *Nobel Peace Prize 2022* [73]. Таке рішення міжнародної спільноти стало не лише символічним жестом підтримки, але й підтвердженням того, що громадянське суспільство відіграє важливу роль у процесах документування міжнародних злочинів та захисту прав людини під час війни. У ширшому правовому вимірі діяльність неурядових організацій виконує доповнювальну функцію щодо офіційних механізмів міжнародного захисту. Їхня роль не обмежується виключно фіксацією порушень: вони сприяють скороченню розриву між фактичними подіями та офіційно підтвердженими даними, поширюють інформацію про доступні правові механізми для постраждалих осіб та формують додатковий суспільний і міжнародний тиск, необхідний для своєчасного реагування на задокументовані порушення [8, с. 13].

Особливої уваги в системі міжнародного правового захисту цивільного населення України заслуговує практика Європейського суду з прав людини, яка поєднує індивідуальний та міждержавний виміри відповідальності. Для України значення цього судового механізму є винятковим, оскільки він дозволяє не лише встановлювати порушення прав конкретних осіб, а й юридично фіксувати системний характер протиправної політики держави-відповідача. У справі *Ukraine v. Russia (re Crimea)*, рішення у якій Велика палата ухвалила 25 червня 2024 року, ЄСПЛ констатував множинні порушення Європейської конвенції з прав людини в умовах ефективного

контролю Російської Федерації над Кримом. Подальшим етапом стала справа *Ukraine and the Netherlands v. Russia*, за якою 9 липня 2025 року Велика палата поклала на Росію відповідальність за широкомасштабні та кричущі порушення прав людини, пов'язані з конфліктом в Україні, починаючи з 2014 року. Значення рішень судових інституцій у цих справах виходить далеко за межі виключно конвенційного захисту, адже вони створюють авторитетно встановлений міжнародним судом масив фактів, уточнюють стандарти оцінки доказів, посилюють міжнародно-правову позицію України та можуть використовуватися у подальших процедурах відповідальності, компенсації й історико-правового документування злочинів проти цивільного населення [38, с. 171].

Іншим ключовим міжнародним механізмом захисту прав людини є Міжнародний кримінальний суд, який розслідує ситуацію в Україні з 2 березня 2022 року, а після набрання чинності для України Римським статутом з 1 січня 2025 року отримав додаткову договірну основу співробітництва з українською державою. Уже 17 березня 2023 року Суд видав ордери на арешт Володимира Путіна та Марії Львової-Белової за підозрою у незаконній депортації та переміщенні українських дітей, а у подальшому видав також ще низку ордерів у зв'язку з ударами по цивільних об'єктах України [65, 66]. Поряд із Міжнародним кримінальним судом діє і Міжнародний суд ООН, який 16 березня 2022 року наказав Російській Федерації негайно зупинити воєнні дії у справі про звинувачення в геноциді [67]. І хоча зазначені вище судові установи мають різну юрисдикцію, разом вони забезпечують подвійний формат міжнародного захисту – як індивідуально-кримінальний, так і міждержавно-відповідальний [28, с. 13].

Не менш важливими залишаються механізми ООН, завдяки яким здійснюється моніторинг, документування і кваліфікація порушень прав цивільного населення. Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні регулярно публікує тематичні й періодичні доповіді про цивільні жертви, катування, обмеження доступу до правосуддя, ситуацію на окупованих

територіях та вплив війни на окремі категорії населення. Незалежна міжнародна комісія з розслідування щодо України, створена Радою ООН з прав людини, у березні 2026 року дійшла висновку про вчинення російською владою злочинів проти людяності у формі депортації, насильницького переміщення та насильницького зникнення українських дітей. Цінність цих механізмів полягає в тому, що вони не підміняють суд, але формують міжнародно верифікований масив фактів, який може бути використаний у провадженнях Європейського суду з прав людини, Міжнародного кримінального суду, а також у національних судових установах, майбутніх компенсаційних механізмах і публічній дипломатії України [18, с. 10].

У сфері міждержавного кримінально-правового співробітництва дуже важливу роль відіграють Євроюст, Спільна слідча група та Міжнародний центр з переслідування за злочин агресії проти України, оскільки передусім ці інституційні форми забезпечують перехід від фрагментарного документування окремих епізодів до системного транснаціонального збирання, зіставлення, аналізу й процесуального використання доказів міжнародних злочинів. Уже 25 березня 2022 року, тобто фактично через три тижні після початку повномасштабного вторгнення, за підтримки Євроюсту було створено Спільну слідчу групу щодо основних міжнародних злочинів, вчинених в Україні, спочатку у складі України, Литви та Польщі, а згодом до неї приєдналися Естонія, Латвія, Словаччина і Румунія; окремими учасниками й партнерами цієї коопераційної архітектури стали Офіс прокурора Міжнародного кримінального суду, Євроюст і Європол, а 3 березня 2023 року національні органи держав – учасниць Спільної слідчої групи підписали Меморандум про взаєморозуміння з Міністерством юстиції США. Значення Спільної слідчої групи полягає не лише у формальному об'єднанні кількох юрисдикцій, а передусім у створенні механізму оперативного обміну доказами, координації слідчих і прокурорських дій, уникнення дублювання проваджень, розподілу доказового масиву між державами та забезпечення взаємної допустимості процесуальних матеріалів. Саме завдяки такому

формату стало можливим поєднувати свідчення потерпілих і біженців, цифрові дані, матеріали відкритих джерел, результати огляду місць злочинів і національні кримінальні провадження в єдиний координаційний простір [12, с. 142].

Важливо й те, що Євроюст, реагуючи на безпрецедентний масштаб доказової інформації, у 2023 році запустив *Core International Crimes Evidence Database* – спеціалізовану базу для збереження, аналізу та зіставлення доказів геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів, яка дозволяє виявляти паралельні розслідування, прискорювати встановлення зв'язків між епізодами й зменшувати ризик повторної віктимізації свідків через багаторазові допити. У цій самій інституційній логіці 3 липня 2023 року в межах Євроюсту розпочав роботу ІСРА – Міжнародний центр з переслідування за злочин агресії проти України, задуманий як спеціалізований судово-прокурорський осередок для підтримки національних розслідувань передусім щодо «керівного злочину», тобто злочину агресії, який передує всім іншим міжнародним злочинам, що вчиняються в ході війни. ІСРА забезпечує щоденну роботу прокурорів і слідчих різних держав в одному інституційному середовищі, швидкий обмін доказами, вироблення спільної слідчої та майбутньої обвинувальної стратегії, а також підготовку доказової основи для майбутніх спеціалізованих юрисдикцій. Подальший розвиток JIT підтверджує її життєздатність: 29 лютого 2024 року мандат групи було продовжено ще на два роки, а 20 березня 2026 року його знову подовжено на наступний дворічний період із додатковим фокусом на незаконному переміщенні та депортації українських дітей до Росії та Білорусі. Таким чином, Спільна слідча група, База даних доказів основних міжнародних злочинів та Міжнародний центр переслідування злочину агресії проти України разом формують один із найефективніших сучасних інструментів транснаціонального доказування міжнародних злочинів, у якому поєднуються оперативність, процесуальна сумісність, технологічна інфраструктура та стратегічна орієнтація на майбутнє міжнародне правосуддя [31, с. 419].

Самостійний напрям захисту прав цивільного населення пов'язаний із механізмами відшкодування шкоди та формуванням майбутньої репараційної архітектури, оскільки сучасний міжнародний захист прав людини в умовах війни не може обмежуватися лише фіксацією порушення або притягнення окремих осіб до кримінальної відповідальності. Повноцінне відновлення правового статусу потерпілих передбачає наявність механізмів реституції, компенсації, сатисфакції та гарантій неповторення, а в українському контексті це набуває особливого значення через масовий характер знищення житла, втрати майна, вимушеного переміщення, ушкодження здоров'я, загибелі близьких, руйнування джерел доходу та соціального середовища мирного населення. Саме в цій логіці у 2023 році в межах Ради Європи було створено Реєстр збитків для України як перший інституційний компонент ширшого міжнародного компенсаційного механізму. Його завданням є не присудження компенсацій у вузькому сенсі, а прийняття, перевірка, реєстрація та систематизація заяв про збитки, втрати чи ушкодження, спричинені агресією Російської Федерації проти України, починаючи з 24 лютого 2022 року. Особлива цінність цього органу полягає в тому, що він створює формалізовану доказову базу для подальших компенсаційних процедур і забезпечує інституційне визнання шкоди, заподіяної як окремим особам, так і бізнесу, громадам та державі в цілому [15, с. 177].

Станом на 19 січня 2026 року Реєстр уже отримав 100 000 заяв від фізичних осіб, що свідчить не лише про масштаб завданих втрат, а й про високий рівень довіри до цієї міжнародної платформи як майбутнього елемента репараційної системи. Надзвичайно важливим є й те, що у 2026 році Реєстр розширив перелік категорій заяв: 23 лютого було відкрито категорію А1.2 щодо вимушеного переміщення за межі України, яка прямо охоплює мільйони українців, змушених залишити країну внаслідок повномасштабної агресії та не здатних безпечно повернутися, а 10 березня було запроваджено категорію А3.5 щодо втрати індивідуального підприємництва, що відображає розуміння війни як явища, яке знищує не тільки фізичну безпеку, а й

економічну автономію цивільних осіб. Подальший інституційний розвиток цієї системи підтверджує її стратегічний характер: 16 грудня 2025 року в Гаазі 35 держав і Європейський Союз підписали Конвенцію про створення Міжнародної комісії з розгляду заяв для України, яка повинна стати другим ключовим елементом майбутнього компенсаційного механізму. Саме ця Комісія після набрання Конвенцією чинності та формування керівних органів має перейти від стадії реєстрації шкоди до стадії розгляду вимог і визначення розмірів компенсації. Для мирного населення така архітектура має принципове значення, оскільки вона переводить ідею репарацій із політичної площини у процесуально оформлений міжнародно-правовий механізм, в основі якого лежить визнання індивідуальної шкоди, облік збитків і перспектива матеріального відшкодування як складової відновлення справедливості [42, с. 16].

Рада Європи прямо наголошує, що цей трибунал покликаний заповнити суттєву прогалину, яка залишається через юрисдикційні обмеження Міжнародного кримінального суду щодо злочину агресії передусім в українській ситуації: МКС може розслідувати воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид, але не має належної юрисдикційної основи для переслідування російського керівництва за сам факт розв'язання агресивної війни. Саме тому створення спеціального трибуналу є не дублюванням чинних інституцій, а функціональним доповненням до них. Важливо й те, що нова модель трибуналу розміщується в інституційному каркасі Ради Європи, спирається на українську територіальну юрисдикцію, передбачає окремий Розширений частковий договір щодо Комітету управління, який має забезпечити міжнародну участь, фінансування та нагляд за функціонуванням цієї інституції, а також виходить із принципу комплементарності й кооперації з МКС. Практичним підтвердженням серйозності цього проєкту стало рішення Європейського Союзу у січні 2026 року виділити перші 10 млн євро на створення авансової команди для запуску Трибуналу. У поєднанні з діяльністю ЄСПЛ, МКС, Міжнародного суду ООН, механізмами ООН,

Євроюсту, Спільної слідчої групи, ІСРА, Реєстру збитків та майбутньої Комісії з розгляду заяв цей трибунал формує безпрецедентно широку багаторівневу архітектуру міжнародної відповідальності, у межах якої Україна виступає не лише об'єктом міжнародної підтримки, а й активним суб'єктом формування нових стандартів притягнення до відповідальності за агресію, численні порушення прав людини та заподіяну цивільному населенню шкоду [28, с. 10]. Саме в цьому полягає одна з найважливіших трансформацій сучасного міжнародного правопорядку, коли захист прав цивільного населення дедалі чіткіше пов'язується не тільки з гуманітарною допомогою чи судовим захистом окремих жертв, а й із побудовою повної інституційної системи правди, відповідальності та репарацій.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі здійснено комплексне теоретико-правове та міжнародно-правове дослідження місця і ролі України в системі міжнародного захисту прав людини крізь призму забезпечення прав цивільного населення в умовах війни. Проведене дослідження дало змогу дійти таких висновків.

Міжнародний захист прав людини є самостійним інститутом сучасного міжнародного права, який сформувався внаслідок інтернаціоналізації правового статусу особи після Другої світової війни. Його сутність полягає у визнанні людини носієм невідчужуваних прав, що підлягають не лише внутрішньодержавному, а й міжнародному визнанню, гарантуванню, контролю та захисту. На відміну від класичного підходу, за якого держава була єдиним суб'єктом міжнародного права, сучасна система прав людини закріпила багаторівневий механізм охорони прав особи через міжнародні договори, контрольні органи, судові установи, моніторингові місії та процедури міжнародної відповідальності. Саме тому міжнародний захист прав людини слід розглядати як сукупність матеріальних норм, інституційних механізмів і процесуальних гарантій, спрямованих на запобігання порушенням, припинення неправомірних дій, поновлення порушених прав і притягнення винних до відповідальності.

З'ясовано, що система міжнародного захисту прав людини ґрунтується на низці базових принципів, які визначають її зміст і функціональне призначення. До них належать принцип поваги до людської гідності, універсальності та неподільності прав людини, рівності та недискримінації, ефективності правового захисту, невідступності від абсолютних прав, пропорційності, добросовісності держави та міжнародної співпраці. Умови війни не припиняють дії цих принципів, а, навпаки, вимагають їх більш суворого і предметного застосування. Особливо це стосується заборони катувань, насильницьких зникнень, свавільного позбавлення життя, дискримінації та колективних покарань. Обґрунтовано, що передусім

принципова єдність міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права забезпечує нормативну основу захисту цивільного населення в період збройного конфлікту.

З'ясовано, що захист цивільного населення у збройному конфлікті має спеціальний правовий режим і базується на нормах Женевських конвенцій 1949 року, Додаткових протоколів до них 1977 року та міжнародних договорів у сфері прав людини. Ключове значення мають принципи розрізнення, пропорційності, обережності та гуманного поводження. При цьому правовий статус цивільних осіб включає спеціальні гарантії для найбільш вразливих груп населення – дітей, жінок, осіб з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб і населення окупованих територій. Доведено, що міжнародно-правові норми захисту цивільного населення мають імперативний характер і не можуть бути довільно обмежені навіть за умов воєнної необхідності. Женевські конвенції та Додаткові протоколи до них забороняють ключові форми насильства щодо цивільних осіб, а Римський статут Міжнародного кримінального суду переводить найтяжчі порушення у площину міжнародної кримінальної відповідальності як воєнні злочини та злочини проти людяності.

Встановлено, що серед регіональних механізмів найбільш ефективною для України є європейська система захисту прав людини. ЄСПЛ виступає ключовим судовим інструментом оцінки системних порушень, а його рішення у міждержавних справах проти Росії мають як судове, так і доктринальне значення, формуючи стандарти тлумачення норм у контексті збройного конфлікту. Доведено, що Україна є не лише об'єктом, а й активним суб'єктом міжнародного правозахисного механізму, виконуючи комплекс зобов'язань, пов'язаних із забезпеченням прав людини, імплементацією норм гуманітарного права, ефективним розслідуванням порушень і співпрацею з міжнародними інституціями. Важливим етапом стало набуття чинності Римським статутом МКС, що розширило можливості переслідування міжнародних злочинів.

Встановлено, що порушення прав цивільного населення в Україні мають системний характер і охоплюють широкий спектр прав – від базових особистих до соціально-економічних і культурних. Вони включають убивства, катування, насильницькі зникнення, депортацію, руйнування інфраструктури та обмеження доступу до базових послуг і дедалі частіше кваліфікуються як воєнні злочини та злочини проти людяності. З'ясовано, що в Україні сформовано багаторівневу систему захисту прав цивільного населення, яка поєднує національні та міжнародні механізми. Вона включає як внутрішні інституції, так і міжнародні судові, моніторингові та компенсаційні органи, діяльність яких свідчить про перехід від фіксації порушень до їх юридичної оцінки та притягнення винних до відповідальності.

Практичні результати дослідження свідчать про те, що подальше вдосконалення цієї системи потребує комплексних заходів: імплементації міжнародних норм у національне законодавство, посилення інституційної спроможності органів розслідування, розвитку механізмів збору доказів, розширення підтримки постраждалих і поглиблення співпраці з міжнародними інституціями. Перспективним напрямом є також створення ефективних механізмів компенсації шкоди та забезпечення невідворотності відповідальності за міжнародні злочини.

Таким чином, Україна в умовах війни стала одним із центральних прикладів практичного функціонування сучасної системи міжнародного захисту прав людини. Саме на українському матеріалі особливо виразно видно, що міжнародне право прав людини, міжнародне гуманітарне право, міжнародне кримінальне право та регіональні судові механізми утворюють взаємопов'язану систему, здатну не лише фіксувати порушення, а й формувати правову основу для відповідальності, компенсації та відновлення справедливості. Це надає досліджуваній темі не лише теоретичного, а й виняткового практичного значення для сучасної юридичної науки, правозастосування та міжнародної правозахисної політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. All reports – UN Human Rights Monitoring Mission in Ukraine. *Home – UN Human Rights Monitoring Mission in Ukraine*. URL: <https://ukraine.ohchr.org/en/reports>(дата звернення: 09.05.2026).
2. Bates E. S. Towards effective military training in international humanitarian law. *International Review of the Red Cross*. 2014. Vol. 96, No. 895/896. P. 795–816. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1816383115000557> (дата звернення: 01.12.2025).
3. Case of Brannigan and McBride v. United Kingdom: Application no. 14553/89, 14554/89, Judgment of 25 May 1993. European Court of Human Rights. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57819> (дата звернення: 28.05.2026).
4. Case of Lawless v. Ireland: Application no. 332/57, Judgment of 1 July 1961. European Court of Human Rights. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57518> (дата звернення: 12.01.2026).
5. Explosive Violence Monitor 2024 : report. Action on Armed Violence. 2025. 57 p. URL: <https://aoav.org.uk/wp-content/uploads/2025/05/Explosive-Violence-Monitor-2024-3.pdf> (дата звернення: 14.05.2026).
6. General comment No. 29, States of emergency (article 4): International Covenant on Civil and Political Rights. Human Rights Committee. CCPR/C/21/Rev.1/Add.11. 2001. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/451555?v=pdf> (дата звернення: 11.03.2026).
7. Geneva Conventions of 1949 and Additional Protocols. International Committee of the Red Cross. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gc-1949> (дата звернення: 17.02.2026).
8. Henckaerts J.-M., Doswald-Beck L. Customary International Humanitarian Law. Vol. I: Rules. Geneva ; Cambridge : ICRC ; Cambridge University

- Press, 2005. 689 p. URL: <https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/other/custmary-international-humanitarian-law-i-icrc-eng.pdf> (дата звернення: 11.03.2026).
9. Ilias Bantekas, Safaa S. Jaber. The human rights obligations of belligerent occupiers: Israel and the Gazan population. *Journal of Conflict and Security Law*. 2025. Vol. 30, Issue 1. P. 103–120.
10. Independent International Commission of Inquiry on Ukraine: note by the Secretary-General. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/4067295?v=pdf> (дата звернення: 09.05.2026).
11. International Committee of the Red Cross. What is International Humanitarian Law? URL: <https://www.icrc.org/en/document/whatinternational-humanitarian-law> (дата звернення: 03.02.2026).
12. Jasutis G., Mikova R. Parameters of Effective Military Training in International Humanitarian Law. Geneva : DCAF, 2023. URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/PolicyPaperIHL_Training_EN.pdf (дата звернення: 01.12.2025).
13. Nobel Peace Prize 2022. NobelPrize.org. URL: <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/2022/center-for-civil-liberties/facts&> (дата звернення: 09.05.2026).
14. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights Report on the human rights situation in Ukraine 16 February to 15 May 2016. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Countries/UA/Ukraine_14th_HRMMU_Report.pdf (дата звернення: 09.05.2026).
15. Pictet J. S. *Le Droit Humanitaire et la Protection des Victimes de la Guerre*. Leiden ; Genève : A.W. Sijthoff ; Institut Henry-Dunant, 1973. 152 p.
16. Political declaration on strengthening the protection of civilians from the humanitarian consequences arising from the use of explosive weapons in populated areas. 2022. 4 p. URL:

- https://cms.ewipa.org/uploads/political_declaration_on_ewipa_en_175fb28c49.pdf (дата звернення: 05.01.2026).
17. Proportionality in the Conduct of Hostilities: The Incidental Harm Side of the Assessment / E.-C. Gillard. London : Chatham House, 2018. 53 p. URL: <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2018-12-10-proportionality-conduct-hostilities-incident-harm-gillard-final.pdf> (дата звернення: 10.12.2025).
18. Protection of civilians in armed conflict : report of the Secretary-General (S/2024/385). United Nations Security Council. 14 May 2024. 16 p. URL: <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/N2411029.pdf> (дата звернення: 18.01.2026).
19. Protection of civilians in armed conflict : report of the Secretary-General (S/2025/271). United Nations Security Council. 15 May 2025. 15 p. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n25/095/59/pdf/n2509559.pdf> (дата звернення: 28.05.2026).
20. Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova. International Criminal Court. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and> (дата звернення: 09.05.2026).
21. Summary of the Order of 16 March 2022 | INTERNATIONAL COURT OF JUSTICE. Cour internationale de Justice - International Court of Justice | INTERNATIONAL COURT OF JUSTICE. URL: <https://www.icj-cij.org/node/106136> (дата звернення: 09.05.2026).
22. The principle of proportionality. International Committee of the Red Cross. 2022. P. 1–3. URL: https://www.icrc.org/sites/default/files/wysiwyg/war-and-law/04_proportionality-0.pdf (дата звернення: 17.02.2026).
23. Ukraine becomes the 125th State Party to the ICC Rome Statute – Coalition for the International Criminal Court. Coalition for the International Criminal Court | Global justice for atrocities. URL:

- <https://www.coalitionfortheicc.org/ukraine-becomes-125th-ICC-state-party>
(дата звернення: 09.05.2026).
24. Ukraine: Humanitarian Situation Snapshot (January–February 2026) [EN/UK]. OCHA. URL: <https://www.unocha.org/publications/report/ukraine/ukraine-humanitarian-situation-snapshot-january-february-2026-enuk> (дата звернення: 09.05.2026).
25. United Nations Human Rights Monitoring Mission in Ukraine (HRMMU). Report on the human rights situation in Ukraine, 1 December 2023 to 29 February 2024. Geneva : OHCHR, 26 March 2024. URL: <https://www.ohchr.org/en/documents/country-reports/reportheuman-rights-situation-ukraine-1-december-2023-29-february-2024> (дата звернення: 09.05.2026).
26. World Report 2026: Rights Trends in Ukraine. Human Rights Watch. URL: <https://www.hrw.org/world-report/2026/country-chapters/ukraine> (дата звернення: 09.05.2026).
27. Артеменко А. В. Право на освіту та інші права дітей України в умовах війни. Challenges in science of nowadays : proceedings of the 11th International scientific and practical conference, USA, Washington, May 26–28, 2023. Washington, 2023. P. 262–269. URL: <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/3483/3516> (дата звернення: 15.12.2025).
28. Бальжик І. А. Захист прав людини під час сучасної війни. Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 19 трав. 2023 р. Одеса, 2023. С. 54–57. URL: <http://surl.li/lzmlp> (дата звернення: 18.01.2026).
29. Бані-насер Ф., Алямкін Р. Міжнародно-правовий режим захисту прав людини під час внутрішніх конфліктів. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 6. С. 47–51.

- 30.Вітковська А. Т. Міжнародні організаційно-правові механізми захисту прав людини. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2010. Вип. 88, ч. 1. С. 111–113.
- 31.Герич А. Й., Герич А. В. Забезпечення права на життя різних категорій осіб в умовах війни. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2023. Вип. 80, ч. 2. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/01/45-1.pdf> (дата звернення: 25.01.2026).
- 32.Гнатівський М. Повага до прав людини в умовах збройного конфлікту в Україні. Застосування судами норм міжнародного гуманітарного права та стандартів захисту прав людини. Київ, 2017. С. 22. URL: https://www.slideshare.net/DonbassFullAccess/ss91068423?from_action=save (дата звернення: 02.04.2026).
- 33.Громовенко К. В. Особливості захисту прав людини в умовах збройних конфліктів. Актуальні питання юридичної науки. 2022. № 17. С. 101–107. URL: http://legalnovels.in.ua/journal/17_2022/14.pdf (дата звернення: 23.04.2026).
- 34.Грушко М. В., Музика В. В., Федорова Т. С., Владишевська В. В. Міжнародне гуманітарне право : навч.-метод. посіб. / за ред. О. В. Бігняка. Одеса : Гельветика, 2022. 136 с.
- 35.Денісова А. В., Сірко В. С. Роль Європейського суду з прав людини у захисті та розвитку прав людини в Європі. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 1. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2024/176.pdf (дата звернення: 01.12.2025).
- 36.Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) : Протокол Орг. Об'єдн. Націй від 08 черв. 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 03.02.2026).

- 37.Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II) : Протокол Орг. Об'єдн. Націй від 08 черв. 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text (дата звернення: 25.01.2026).
- 38.Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни (Конвенція IV) : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 12 серп. 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 21.05.2026).
- 39.Женевська конвенція про поводження з військовополоненими (Додаток) : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 12 серп. 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_a153#Text (дата звернення: 01.12.2025).
- 40.Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 трав. 2015 р. № 389-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 28. Ст. 250.
- 41.Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 груд. 1997 р. № 776/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 21.05.2026).
- 42.Звичаєве міжнародне гуманітарне право. Норми / пер. з англ. А. Льовін, О. Поєдинок, Л. Сивко ; наук. ред. М. Гнатівський. Український часопис міжнародного права. 2006. № 2. С. 7–16. URL: https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/other/ukr-irrc_857_henckaerts.pdf (дата звернення: 09.04.2026).
- 43.Ляшко О. О. Порухення громадянських і політичних прав та свобод людини на тимчасово окупованих територіях України та способи їх захисту. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. 2018. Т. 29 (68), № 4. С. 19–

27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_law_2018_29%2868%29_4_6
(дата звернення: 18.01.2026).
44. Катеренчук І. П. Права людини під час війни (за практикою Європейського суду з прав людини). Південноукраїнський правничий часопис. 2022. № 4, ч. 2. URL: http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2022/4/part_2/1.pdf (дата звернення: 14.05.2026).
45. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 20.12.2025).
46. Конституція України від 28 черв. 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 30.04.2026 р.).
47. Кориневич А. Застосування міжнародного гуманітарного права до збройного конфлікту на території України : навч. посіб. Одеса : Фенікс, 2015. 78 с.
48. Лисюк А. М., Грабовська Г. М. Захист прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, під час військових дій. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 2. С. 80–84. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.13> (дата звернення: 30.04.2026 р.).
49. Маланчук Т. В. Захист дітей в умовах війни: проблеми та виклики з погляду прав людини. Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка. 2024. Вип. 2 (1). С. 29–39. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2024_2\(1\)__4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2024_2(1)__4) (дата звернення: 14.05.2026).
50. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16 груд. 1966 р. URL:

- https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 25.01.2026).
51. Моца А. А., Моца В. В. Права людини в умовах воєнного стану. Наукові перспективи. 2022. № 4 (22). С. 280–291.
52. Наливайко Л. Р., Степаненко К. В., Щербина Є. М. Міжнародний захист прав людини : навч. посіб. Дніпро : ДДУВС, 2020. 260 с.
53. Ногас Н. Міжнародний захист прав людини під час збройних конфліктів. Актуальні проблеми правознавства. 2022. № 4. С. 132–136.
54. Об'єднані заради справедливості 2026: Руслан Кравченко розповів, як Україна буде нову систему відповідальності за міжнародні злочини - sud.ua. *Судово-юридична газета*. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/360555-obyednani-zaradi-spravedlivosti-2026-ruslan-kravchenko-rozpoviv-yak-ukrayina-buduye-novu-sistemu-vidpovidalnosti-za-mizhnarodni-zlochini>(дата звернення: 09.05.2026).
55. Окопник О., Прилипко В., Павліченко І. Механізми міжнародно-правової відповідальності за порушення прав людини під час воєнних дій. *Національні інтереси України*. 2025. № 3 (8). С. 1–14.
56. Постанова Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України “Про відступ України від окремих зобов’язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод”» від 21 трав. 2015 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/462-19> (дата звернення: 07.05.2026).
57. Права людини у міжнародному праві : підручник / за заг. ред. А. В. Войціховського ; О. С. Бакумов, Л. Д. Варунц, А. В. Войціховський, Т. І. Гудзь. Харків : Планета-Принт, 2021. 404 с.
58. Примаков К. Ю., Бідняк С. С. Міжнародний захист прав людини під час збройних конфліктів. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 2. С. 417–420.

59. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лют. 2022 р. № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 21.05.2026 р.).
60. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України : наказ Міністерства оборони України від 23 берез. 2017 р. № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17> (дата звернення: 15.12.2025).
61. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» : Закон України від 24 лют. 2022 р. № 2102-20. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text> (дата звернення: 09.04.2026).
62. Про приєднання України до Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень : Закон України від 17 черв. 2015 р. № 525-VIII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/525-19> (дата звернення: 20.12.2025).
63. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду : Статут від 17 лип. 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 05.01.2026).
64. Розумовський О. Захист прав людини, пов'язаний з порушенням ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), в умовах збройного конфлікту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2022. Вип. 70. С. 141–145.
65. Ромців О. І. Міжнародно-правові механізми захисту прав та свобод людини в умовах війни: практика ЄСПЛ. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 6. С. 168–172. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/anpror_2023_6_31 (дата звернення: 09.04.2026).
66. Скрипнюк О. В. Конституційно-правовий механізм реалізації та захисту прав і свобод людини в умовах війни: світовий досвід та Україна.

- Правова держава. 2022. Вип. 33. С. 11–20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PrDe_2022_33_4 (дата звернення: 11.03.2026).
67. Степченко Д. О., Жолудєва В. І. Взаємодія між захистом прав людини та міжнародним правом у контексті воєнних злочинів. *Право і суспільство*. 2024. № 1. С. 1–12.
68. Супрун-Ковальчук Т. М. Міжнародний захист прав людини під час збройних конфліктів. *Віче*. 2024. № 1. С. 1–18.
69. Толкачова І. А., Матвєєв С. В. Проблеми забезпечення основних прав людини в умовах війни. Права людини в період збройних конфліктів : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 18 листоп. 2022 р. Одеса, 2022. С. 191–194. URL: <https://hdl.handle.net/11300/23735> (дата звернення: 25.01.2026).
70. Топольницька М. І. Зміна правових систем в умовах збройного конфлікту: досвід країн колишньої Югославії та України (2014 – перша половина 2021 рр.) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Ужгород, 2023. 193 с. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/en/infocentre/get/58847> (дата звернення: 16.04.2026).
71. Цимбал В. О., Коваль Д. С., Родік Т. П. Європейський суд з прав людини як правова гарантія захисту прав людини в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 103–106. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-1/23> (дата звернення: 18.03.2026).
72. Шаптала Н. К. Право на повагу гідності та його забезпечення під час воєнного стану. Міжнародне право ХХІ століття: сучасність та майбутнє : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Ірпінь, 25 трав. 2022 р. Ірпінь, 2022. С. 263–267. URL: <https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/03/zbirnyk-na-20.06.22.pdf#page=263> (дата звернення: 16.04.2026).
73. Швець Я. І., Соколова І. О. Порухення прав дітей під час війни російською федерацією. *Науковий вісник Ужгородського національного*

університету. Серія: Право. 2022. № 71. С. 99–103. URL:
<https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.71.15> (дата звернення:
03.02.2026).